

2011. SZEPTEMBER

XV. ÉVFOLYAM / 9. SZÁM

ÖRÖKSÉG

KÉPTÁR

Kőmaradványok, emlékek. Korok, korszakok, stílusok. Egymást követők, egymásra épülők, s most újra láthatók. Érzéketesen szemléltetik az időszakok egymásra rétegződését, azt a szellemiséget, nagyvonalú életformát, amelyben a vár egykorvolt lakói éltek. A siklósi vár helyreállításán az alapja a mélyreható régészeti-művészettörténeti kutatás. S az eredmények közt ott vannak az izgalmas ablakrekonstrukciók, akárcsak az egykorvolt loggia rekonstrukciója.

Fotó: Hack Róbert

TARTALOM

A gyügyei református templom, a New York-palota, a pápai Esterházy-kastély, a siklósi vár... műemléki helyreállítások, amelyek Kaló Judit építész-tervező nevéhez kötődnek. Sikerek és akadályok, hitelesség és **igényesség** mindennapi kérdéseiről beszélgetünk **(4. oldal)**.

Szobrász, éremművész, restaurátor, műemlékvédelmi szakember volt, s ahogy maga nevezte, leginkább talán kőfaragó. **Szakál Ernő** hagyatékának ápolására s a műemléki kőrestaurálás támogatására jött létre a Szakál Ernő Múzeum Alapítvány **(10. oldal)**.

A mesebeli kiskakas a kidobott lomok közt, a szemétdombon kapirgálva talált rá a gazdagságot hozó gyémánt félkrajcárra. A Műtárgyfelügyeleti Iroda **esettanulmánya** ritka kincs felfedezéséről és védési eljárásáról szól **(11. oldal)**.

Az **egri érseki palota** belső falkutatása hat esztendeje kezdődött, és a tervek szerint idén ősszel befejeződik, célja a legkorábbi építési periódus meghatározása **(14. oldal)**.

Különleges örökségi érték található Tolnában, Baranyában. A svábok lakta településeken megmaradt **parasztportákat, emléket** mérték föl építészhallgatók népi építészettel foglalkozó szakemberek irányításával **(18. oldal)**.

Az **Europæ Archaeologiæ Consilium** (EAC) éves közgyűlését és örökségvédelmi konferenciáját a belgiumi Enamében rendezték meg a középkori régészeti park környezetében, a Scheldt folyó mentén **(19. oldal)**.

A belgiumi Enamében és Albániában az örökségvédelmi üléseket szakmai tanulmányutak, mondhatnók, **archeológiai kalandozások** követték **(22. oldal)**.

Lezárult „**A sümegi vár integrált turisztikai megújítása**” program. Bár nyilvánvalóan lesznek még utómunkálatok, a vár helyreállítás-történetének egy újabb, nagyobb fejezete ér véget **(24. oldal)**.

A mozaikok közt beszámolunk „A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal **közszolgáltatásainak elektronizálása**, informatikai rendszerének fejlesztése” projekt zárásáról **(26. oldal)**.

A Kulturális Örökség Napjai időpontja hagyományosan szeptember harmadik hétvégéje. S bár a cím idén **ezer magyar házat** ígér, ennél jóval több tárja ki kapuit **(27. oldal)**.

„Harmóniára törekszem”4

Szakál Ernő szellemi hagyatéka ..10

A kiskakas gyémánt félkrajcárja..11

Az egri érseki palota falkutatásáról.....14

Értékmentés felméréssel.....18

Tanácskozások az archeológiáról.....19

Régészeti kalandozások.....22

Sümegi vár – észrevételek, tapasztalatok24

Elektronikus közszolgáltatások ...26

Könyvespolc26

Beszélnék a falak27

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal folyóirata
www.koh.hu – ISSN 1786-7894

Felelős kiadó: dr. Tamási Judit elnök

Főszerkesztő: Róna Katalin

A szerkesztőség címe:
1014 Budapest, Táncsics Mihály utca 1.
Telefon: 225-4837, fax: 225-4855,
e-mail: sajto@koh.hu

Laptervező: Lelkes Design Bt.,
Telefon: +36-23/312-488
Mobil: +36-30/272-1991
e-mail: lelkes.peter@t-online.hu

Nyomdai kivitelezés:
DEMAX MŰVEK Nyomdaipari Kft.
Telefon: 236-9070

A címlapon:
A siklósi vár kápolnája
Fotó: Hack Róbert

„HARMÓNIÁRA TÖREKSZEM”

A GYÜGYEI, A KISSZEKERESI REFORMÁTUS TEMPLOM, A NEW YORK-PALOTA, ÚJABBAN A PÁPAI ESTERHÁZY-KASTÉLY, A SIKLÓSI VÁR... A TELJESSÉG IGÉNYE NÉLKÜL CSAK NÉHÁNY A MŰEMLÉKI HELYREÁLLÍTÁSOK ÉS REKONSTRUKCIÓK KÖZÜL, AMELYEK KALÓ JUDIT ÉPÍTÉS-ZERVEZŐ NEVÉHEZ KÖTŐDNEK. MIKÉNT KÖZELÍTHET A MA ÉPÍTÉSZE A TÖRTÉNETI ÉPÜLETEKHEZ, MILYEN SIKEREKET ÉLHET MEG, S MILYEN AKADÁLYOKBA ÜTKÖZIK, MI AZ IGÉNYESSÉG, AZ ELSZÁNTSÁG TITKA? ERRÓL BESZÉLGETÜNK.

RÓNA KATALIN

Jól emlékszem, a New York-palota helyreállításakor találkoztunk először. A ház reménytelenül leromlottan várt sorsára. Nem titok, személyes történetem is fűződött az épülethez, hiszen pályám elején, hosszú ideig ott dolgoztam, minden átépített, beépített, megcsontított szögletet ismertem. Megfogott, ahogy arról beszélt, eszményük szerint ezt az épületet úgy szeretnék helyreállítani, hogy „csak” egy jó állapotban, régi palotának látsszon. Valójában, hogy fogalmazhatjuk meg, mi az építész feladata, amikor egy történeti épülethez nyúl? Én úgy szocializálódtam, hogy az első lépés az objektum teljes körű megismerése. Értem ezalatt a régészeti, a művészettörténeti, a restaurátori és a természettudományos kutatásokat, műszaki vizsgálatokat, eredményeik figyelembevételét. Persze rendkívül fontos az építészeti szemrevételezés, egyfajta impresszió szerzése, mondhatom azt, a beleélő

képesség. Mert az épületet nemcsak anyagi valójában, hanem szellemiségében is meg kell ismerni. Mindez nagyon hasonlít ahhoz az orvosi diagnosztikához, amely nemcsak az egyes részleteket, hanem a nagy egészt, a teljes embert vizsgálja, testi, lelki, szellemi egységben. Egy régi épület esetében is a megismerés az építész alapfeladata, ezt követően kell megálmodni az épület új életét. Mindig arra törekedtem, ami ránk maradt, megismerhető, azt abszolút profin, a teljesség igényével, restaurátori módszerekkel kell helyreállítani, megőrizni az utókor számára. S mindaz, ami kiegészítés, az adott kor az eszköztárából meríthető. Ez az érzék meg szemlélet kérdése. Jó értelemben vett alázat és odafigyelés, fontos, hogy a régiből meg a hozzá tett újból harmonikus egység jöjjön létre. Nekem ezért tetszenek nagyon az olasz helyreállítások. Ott ennek megvan a tradíciója, ahogy a régi mes-

terségeket még ma is úzik, nem feledték el őket, és a kortárs design is figyelemre méltó, könnyed, laza... Aki műemlékkel foglalkozik, az nem nélkülözheti az improvizációs készséget, a beleérző képességet. Ahogy Dávid Ferenc mondta, empátia kell ahhoz, hogy az ember megfelelően tudjon viszonyulni az épülethez... **Hogy megértse, átérezze azt a kort, amelyben az épületek születtek, elképzelje azokat, aki ott éltek...** Egyfelől fontos a műveltség, a tudás megszerzése, hogy az ember az illető kor legfontosabb elemeivel, szemléletével tisztában legyen, másfelől viszont lényeges az érzék is, hogy kapcsolatot tudjon teremteni a történeti épület ideje és a mai kor között. **Beszélhetünk az építész ars poetica-járól?** Abban hiszek, hogy amit hozzáteszünk a régi épülethez, annak a mai kor igényeit kell tükrözni, úgy, hogy a ránk maradt meglévő érték

hiteles megőrzésével egy új kompozíció jöhessen létre. Természetesen nem mindegy, hogy a történeti épület hány százalékban maradt ránk, beszélhetünk itt a romoktól az álló épületig terjedő skálára, ritka a szinte eredeti állapotban, mobiliákkal együtt megmaradó örökség. Ahol csak részletek hiányoznak, ott elég, ha annak a kornak a technológiájával és szemléletével egészítjük ki, korunk környezeti hatásait is figyelembe véve. Ott inkább a belső bútorozás lehet kortárs alkotás. Ahol az épület csak torzóként maradt meg, vagy jelentősen átépítették, már a kortárs építészeti eszközöket kell segítségül hívni.

Kimondta a hiteles szót. Ez az, amit olyan sokszor emlegetünk, mégis azt érzem, értelmezésében nem egységes a szakma.

A hitelességet számomra azok a kutatási eredmények jelentik, amelyekre egy épület helyreállításánál lehet alapozni. Vannak írott források, inventáriumok vagy archív fotók, eredeti tervek, extrém esetben sajtóanyag, levelezőlap, privát tulajdonban lévő fotók, leírások. Ezeket mindig kiegészítjük gyakorlati kutatással. Összevetésükkel és mindazzal, ami egyértelműen bizonyítható, bontakozhat ki a hiteles kép. De hitelesnek tekintem azt is, ahogy a New York-palotában a csillárok, falikarok,

kandeláberek rekonstrukcióját terveztük. Giergl Henrik alkotásaiból egyetlen egy sem maradt meg. Viszont voltak archív fotók és analogiák más épületeken. Ezeket gyűjtöttük össze, tanulmányoztuk.

Speciális építészeti tudást igényelnek a műemléki helyreállítás feladatai?

1984-ben végeztem a műegyetemen, akkor nem feltétlenül akartam műemlékekkel foglalkozni. A régi és az új kapcsolata érdekelt, szívesen terveztem volna új házakat történeti környezetbe. Mindig az vonzott, hogyan lehet megtalálni a kapcsolatot egykori és mai között, hogy lehet valamit beilleszteni, hogy együtt éljen a régivel, inkább továbbépítve, semmint tönkretéve azt. Aztán végül egy nemzetközi tervpályázat után hívtak Sedlmayr Jánost a Műemléki Felügyelőséghez dolgozni. Akkortájt nagy vita folyt arról, van-e

◀ *Kaló Judit, a siklói vár műemléki helyreállításának vezető építész-tervezője*

▼ *A gótikus zárterkély, Balogh Nóra üvegművészeti alkotásával*

műemlékes építész vagy nincs. Úgy gondoltam, és úgy gondolom ma is, hogy nem lehet ilyen kategóriákat állítani. Jó építész van meg rossz. De azért az biztos, hogy minden terület igényel speciális szaktudást. A műemlékes tervezés az egyes korok ismeretét feltételezi. Egy nivós történeti épület sosem volt híján a kortárs képző- és iparművészeti alkotásoknak. Ezért az építészek, aki ma történeti épülethez nyúl, ismernie kell azokat a technikákat, technológiákat, amelyek szükségesek voltak a művészi alkotások létrejöttéhez. S ezt nem tanítják az egyetemen. Olyasmire gondolok, s megint a New York példáját hozom fel, nem

mindegy, hogy viaszveszejtéses eljárással készít valaki egy szoborkiegészítést vagy homoköntvényel. Mert az egyik művészi, a másik durva megközelítés. Ismerni kell ezeket a speciális, az adott korra jellemző tudásokat. S tulajdonképpen ennél többet is, mert nyilvánvalóan mások a XXI. században a követelmények, ha csak arról beszélünk, hogy egy történeti épületet körülvevő úton annak idején lovas szekér járt, manapság meg kamionok húznak el mellette, gondolni kell a környezet-szennyezésre, ami a régi anyagokat tönkretetheti. Elég széles spektrum. Az ideális biztosan az lenne, ha valaki mindenhöz értene, tehát a kortárs építészetben éppen olyan tudása, tehetsége lenne, mint a történetiben. Egy polihisztor hozhatná a legszebb megoldásokat.

S a kortárs építészet vajon hogyan él együtt, tud-e, akar-e együtt élni a múlttal?

Valaha nem volt műemlékvédelem. Ha megnézi az ember a soproni Esterházy-palotát, ez volt pályámon a második munkám, akkor azt látja, van egy gótikus lakóház, amit a reneszánsz idején a kor igényei szerint akartak korszerűsíteni, nagyobbá tenni. És amit értékesnek ítélték, megtartották, amire szükségük volt, hozzáépítettek, s létrejött egy új egység. Egy, a maga idejének megfelelő épület, amely azért hordozza a korábbi periódus értékeit. Ha valaki kellően művelt vagy jó tudású ahhoz, hogy fel tudja ismerni, mi

az érték, akkor azt megtartva továbbfejlesztheti. Mindig így volt. Nem kellene misztifikálni. Csak, úgy gondolom, a mai ember sokszor felszínes, hiányzik belőle a megfelelő műveltség és tudás. Leon Battista Alberti írásait olvasva azt éreztem, minden szava igaz ma is. Azt mondja, egy építész, aki a római romok közelébe épít, először mérje föl, ismerje meg a régi korok szerkesztési elvét, a formátját, hogy megtanulja kellően tisztelni, és csak azután kezdjen bármit alkotni. Ugyanígy nagyon érdekesek a tervtanácsokról szóló megjegyzései, azt írja, csak az szóljon hozzá, akinek van mit hozzátenni, van mondanivalója. Úgy gondolja, ha az építész megtervezte és bemutatta művét a tervtanácson, jó, ha félreteszi, hogy a hatalmas önbizalom, ami az alkotás hevében elkapta, elmúljon. Majd egy-két hónap elteltével, már egy kicsit kívülről látva, nézzen rá a munkájára, mert előjönnek a hibák, s kijavítva lesz tökéletes. Ez az, ami ma szinte elképzelhetetlen, pedig milyen igaz...

Mindenre igaz, a legkisebb alkotásra is...

Úgy gondolom, az élet rendje, hogy a kortárs együtt éljen a régivel. Nekem egyre inkább az tetszik, ha a kortárs alkotásban a minimál design érvényesül, a mai élni hagyja a régit, de gondolkodásmódjával, anyaghasználatával igényességet sugall. Tehát a szellemisége és az anyaghasználat érvényesül, nem a túlbujánzó

design. Nem szeretem a nagy kontrasztokat. A harmóniára törekszem, a finomabb megoldásokhoz jobban vonzódok. Azt vallom, lehet kőből is kiegészítést csinálni, s nyilván a felületi megmunkálással vagy a profilok másfajta használatával jelezni a különbséget. A nagy öregek attól féltek, a család veszélyét hordozza, ha nem elég nagy a kontraszt. Úgy gondolom, ha egymás mellett van egy eredeti kőrészlet meg egy új kőkiegészítés, távolról nézve ad egyfajta harmonikus képet, ez így nézhetett ki eredetileg, de közelebről nyilvánvalóvá válik, mi az eredeti, mi a kiegészítés. Ez az örök dilemma: mit hogyan lehet kiegészíteni. Egy műtárgynál elfogadom, hogy nem egészítjük ki, legfeljebb magyarázó rajzzal vagy a mai digitális technikával. De egy épület nem múzeumi tárgy, akár tetszik, akár nem, muszáj kiegészíteni, egy épületnek használati értéke is van, aminek meg kell felelni.

A műemléki helyreállításnak figyelembe kell vennie a mai igényeket, miközben nyilvánvalóan az a cél, hogy a lehető legteljesebben megőrizze az örökségi értéket.

Mi több, a műemléki épületekre is vonatkoznak azok az érvényben lévő jogszabályok, szakhatósági előírások, amelyeknek meg kell felelni. Beszélhetünk itt a tűzvédelmi szabályokról éppúgy, mint az akadálymentesítésről és a többről. Nem az a megoldás, hogy nem tesszük be a műemlék épületbe a liftet vagy a tűzvé-

◀ *A látogatóközpont nem tolakszik a vár látványára*

▼ *Kanizsai Dorottya reneszánsz virágos és fűszernövény kertje a déli falszorosnál*

delmi technikát. Az a feladat, hogy szinte észrevehetetlen legyen, ne zavarja a műemléki összképet. Például egy aranyozott barokk rács mögé el lehet rejteni az aspirációs tűjelzőt, a hangosítást vagy épp az elszívó-berendezést. Fantázia, kreativitás kérdése, ezek a finom megoldások általában költségesebbek. Meg kell találni azokat a lehetőségeket, alkalmazásokat, amelyek úgy veszik figyelembe a mai ember igényeit, hogy minél kevésbé teszik tönkre a régijt.

Múlt és jelen találkozásának a megteremtését jelképezheti a siklósi vár helyreállításának és a hozzá csatlakozó látogatóközpontnak a tervezése.

A siklósi vár első üteme a Norvég Finanszírozási Mechanizmus keretében a múzeumot, a második ütem a DDOP finanszírozásában, a Mohács–Siklós turisztikai tengely elnevezésű programon belül a kápolnabelső, a barbakánt és falszorost, az ott kialakított Kanizsai Dorottya-kertet, valamint egy új látogatóközpontot foglalja magában. Az építészeti terveket korábban Erdélyi Erikával készítettük, 2009-től Freivogel Gábor kreatív ötletei gazdagították a programot. A múzeum tervezése kapcsán igyekeztünk megőrizni, restaurálni és

bemutatni minden eredeti részletet, kiegészítve a kőanyagok feldolgozása után hitelesnek tekinthető tér- és nyílászáró rekonstrukciókkal, az elpusztult részleteket kortárs eszközökkel pótoltuk.

A látogatóközpontot oly módon kívántuk elhelyezni, hogy a zöld mezőből kiemelkedő siklósi vár látványával ne konkuráljon. A kortárs eszközökkel megfogalmazott látogatóközpont két rámpából áll. Az egyik a középkori külső várfal szintjére viszi le a látogatót, innen van a bejárat is, a másik a látogatóközpont tetejére vezet fel, ez egyben egy kilátóterasz a Duna-Dráva Nemzeti Parkra, az egyik legkevésbé bolygott baranyai tájra.

Kapcsolatteremtés a régi és a mai

között, elemeiben is megőrizve azt, ami megőrizhető, a kör alakú bástyát, a falat, a szintjeit, a lőrésait, s mindehhez a mai kor lehetőségeit téve hozzá. Ez nemcsak az épületre, hanem a belekerülő installációra is vonatkozik, az infokommunikációs lehetőségre, amellyel Siklós az egész régió információs központjává válhat. Üzemeltetését tekintve is környezettudatos megoldásra törekedtünk, fűtését Hutterer Zoltán gépész tervező alternatív energiával, hőszivattyúval tervezte meg, amely a levegőből nyeri a hőt.

Az építészeti, művészeti, technikai megoldásokon túl teljes programot adott a terv. Ehhez nyilvánvalóan csapatmunka kell.

Kívánatos volna a legjobb szakemberek részvétele egy ilyen fontos műemlék helyreállításának kivitelezésénél. Olyanoké, akik tényleg akarnak és tudnak együtt dolgozni, minőséget létrehozni.

Az összehangoltság a kivitelezővel alapvető lenne. Sajnos, a közbeszerzési eljárás nem feltétlenül ezt a követelményt támogatja, a referenciáknál jobban nyom a latban az ár, főleg, ha alacsony.

Alapvetően fontos, hogy a beruházó, a kutató, a tervező, a kivitelező közt létrejöjjön a bizalom, az az egységes gondolkodás, amelynek lényege, hogy mindannyian a megvalósítás legjobb módján fáradoznak, mert ha ettől eltérő, egyéni érdekek dominálnak, annak a végeredmény látja kárát. A tulajdonosnak, a kezelőnek is éreznie kell, kötelessége megőrizni, kulturáltan használni a megújult műemléket. Siklóson ez az együtt-dolgozás, az egymásra figyelés jobban is alakulhatott volna.

Az egész dombot uraló siklósi vár az egyik legfontosabb műemlékünk, XV–XVI. századi magyar főúri családok székhelye. A Garaiak vára, majd a Perényieké, itt élt Kanizsai Dorottya. A siklósi vár nemcsak a siklósiaké, hanem az egész országé, de ha úgy vesszük, Európáé.

Dr. Andrea H. Schuler, az Europa Nostra akkori ügyvezető igazgatója a gyűyei református templom díjátadásakor fogalmazta ezt meg számomra érvényesen. Azt mondta, az európai műemlékek puzzle palettáján most egy darab a helyére került. Így kellene ezt nézni, a siklósi vár is egy ezen a nagy kirakós közkinccsen. És minden részt vevő szereplőnek a felelőssége, hogy még sokáig megőrizhető legyen.

Ennek a helyreállításnak az alapját annak a régészeti-művészettörténeti kutatásnak az eredményei képezték, amely Juan Cabello, Bartos György, Fazekas Gyöngyi festőrestaurátor nevéhez fűződik. A hatvanas évek helyreállításához kapcsolódó kutatások ugyan sok eredményt hoztak, de mostanra mégis lokálisnak bizonyultak. A szisztematikus kutatás hozta elő a keleti szárnyban a Garai tereket, az értékes leletanyagot, a gótikus kápolna melletti térfalban feltehetőleg Kanizsai Dorottya ima-

A nem a terveknek megfelelő ívvegfüdém a múzeumi térben gátja a kő leletanyag méltó bemutatásának

Fotók: Hack Róbert

fülkáját (ld. Bartos György – Fazekas Gyöngyi: A siklósi imafülke, Örökség 2011/7–8. A szerk.).

Térrekonstrukcióval újra láthatók azok a reprezentatív terek, amelyek Perényi Imre korát idézik.

A fontos eredmények közt említhetők a kőanyag feldolgozása, összeillesztése nyomán kibontakozó nyílászáró-rekonstrukciók, amelyek érzékeltetik a palota nagyvonalúságát, akárcsak a loggia rekonstrukciója, a barbakán és kapuja, a kápolna helyreállítása, Kanizsai Dorottya virág- és fűszernövénykertjének kialakítása a déli szárny tövében húzódó falszorosnál, ez Szabadics Anita kertépítészeti alkotása. A kiállítási táblók bemutatják az első magyar nagyszony Siklóshoz és Mo-

hácshoz kapcsolódását, ízelítőt adnak, hogyan nézett ki egy reneszánsz kert, hogyan használták, milyen dísznövényeket és fűszernövényeket termesztettek.

A reneszánsz terem sor megadja a lehetőségét, de meg is követeli az igényes, egységes koncepciójú kiállítást, a vár építésének és életének bemutatását. Ennek egyelőre híján vagyunk, bár a tervekben ez is szerepelt. S ne titkoljuk, van itt más probléma is.

Temesváry Ferenc fegyvertörténész és Tölli László hadtörténész hívós, több évtizedes munkájának eredményeképpen született, a Garai-Perényi korszakot átölelő életmód-kiállítást terveztünk, európai múzeumokkal közös megvalósításban. Ez sajnos a hosszasan elhúzódó közbeszerzés-kiírás miatt csak terv maradt.

A térrekonstrukciók megvalósultak, vannak színvonalasan kivitelezett, a kortárs iparművészet rangján készült részletek, fém- és üvegművészeti alkotások, ugyanakkor a Garai-szintre tekintő üvegfödém átláthatatlansága az alapvető építészeti koncepciót teszi tönkre, és az európai érdeklődésre számot tartó leletanyag bemutatásának lehetőségét akadályozza meg.

Ezt a tervnek nem megfelelő üvegfödém nyilvánvalóan ki kell cserélni, hisz csak így lehet alkalom annak a leletanyagnak a bemutatására, amelynek nyomán felidézhetőek a siklósi vár egymásra épülő korszakai. Ám a kivitelezés minősége más esetben is változó, vannak rosszul sikerült részletek, ezek egy részét feltételezhetően még ki lehet és ki is kell javítani.

Objektív elemzésnél feltétlenül meg kell említeni, hogy a vár múzeumi üteme során a rossz állapotú keleti szárny épületszerkezeteinek megnyugtatóan rendeződött az állapota, itt a Bayer Center Kft. korrekt munkát végzett dr. Meskóné Békefi Diána statikus áldozatkész munkája nyomán. A vár gépészetileg megújult,

a kiszolgálóterek, a tüzelőberendezések európai színvonalúak lettek, a vár nagy részben akadálymentesítetté vált. Eredmény a Garai és Perényi térsorok, a nyílászárók rekonstrukciója. A kápolnabelső ismét régi szépségében tündököl, Fazekas Gyöngyi, Gyöpös Viktória, Somos Tamás, Rákos Péter, Osgyáni Vilmos restaurátorok munkájának köszönhetően. A téglaburkolatok minőségiek lettek, a kőburkolatok lerakásánál már nem mindenhol lenne igaz ez a jelző. Sajnos, hosszú a hibalista is, a Wicanders burkolat rossz színben történő gyártásától és lerakásának technológiai hibájától, a kőburkolatba csúnyán elhelyezett világítótesteken át a rosszul telített faszerkezetekig, amelyek elszínezik a falakat, a restaurált kőkereteket.

Munkáit figyelve nem lehet nem észrevenni, szívesen dolgozik együtt kortárs iparművészekkel, alkotásaikkal egészülnek ki a terek, pótolva az elveszett részleteket.

Nagy élményt jelentettek számomra Pogány Frigyes könyvei, amelyekben a külső és belső terek művészetéről írt. Az ő elemzései és európai tapasztalataim nyomán értettem meg, hogy a történeti épületeknek mindig része volt a kortárs képző- és iparművészet, ezért törekszem erre a helyreállításoknál is. A minőség nagyon fontos, több évtizede tudatosan próbálok azzal, hogy bevonjak kortárs művészeket a munkákba. A finom részletek igényes megfogalmazása különös hangsúlyt ad, persze csak akkor, ha a gondolkodásbeli egység létrejön. Balogh Nóra üvegtervező iparművésszel a kisszekeresi, a gyűgyei református templomnál, a székesfehérvári Szent Anna-kápolnánál, a New York-palotánál sokat gondolkodtunk, beszélgettünk arról, mi módon pótoljuk az elveszett részleteket.

Az üveg szerepéről az építészetben hasonlóképpen vélekedtünk. A siklósi zárterkély a kutatás közben előkerült butznitőredékek utánérzésével

gazdagodott, gyönyörű lett.

Említhetném Lehoczky János kovácsművészt, akivel szintén nem ez az első közös munkánk, a kovácsoltvas kapuk, rácsok, ajtók szintén minőséget vittek a helyreállításba.

Ha egyetlen szóval kellene megfogalmazni, mi jellemzi építészeti útját, azt mondanám, az igényesség, ahogy egyetlen pillanatra sem hajlandó alább adni. Mi vezérli?

A műemlék-helyreállítás hivatás, misszió, nagy a felelősség, hiszen a múltat kell átvinni a jövőbe úgy, hogy gyümölcsöző legyen...

Amikor a gyűgyei templom helyreállításán dolgoztunk, eleinte kétkezővel figyelték a kutatás okozta „pusztítást”. Nem látták, milyen elhanyagolt állapotban van a XIV. századi kis templom, ázik, penészes, egy torzó. Később a kissé ellenséges távolságtartást érdeklődés váltotta fel. Figyelték, segíteni kezdték a munkát, mi pedig elmondtuk, mit találunk, hogyan alakult az épület sorsa évszázadokon át. Ahogy megismerték, megértették általa múltjukat, gyökereiket, egyre büszkébbek lettek rá, egyre inkább magukénak érezték. Az átadás, s aztán az elnyert díj már közös ünnep volt, együtt örült a kutató, a tervező,

a kivitelező, a műemléki felügyelő, a lelkész, a falu s az Europa Nostra küldötte. Ma, ha odamegyek, látom, megőrzik, még azt is fontosnak tartják, hogy az utólag odakerült kereszt-szemes hímezések harmonikusan illeszkedjenek a templom képébe. Azt éreztem, s azt érzem most is, megismertük és megőriztük értékeiket, alkalmassá tettük arra, hogy a mindennapi életünk része legyen, s a jövődéli nemzedék számára fel tudunk mutatni valami fontosat, így lesz, miből tovább fejlődni.

A gyűgyeihez hasonló élményünk volt idén a pápai Esterházy-kastély első ütemének kivitelezése közben, majd átadásán.

Jó lenne ugyanezt érezni a siklósi várban is... ■

SZAKÁL ERNŐ

SZELLEMI HAGYATÉKA

SZOBRÁSZ, ÉREMMŰVÉSZ, RESTAURÁTOR, MŰEMLÉKVÉDELMI SZAKEMBER VOLT, S AHOGY MAGA NEVEZTE, LEGINKÁBB TALÁN KŐFARAGÓ, AKI A MESTERSÉG TITKAIBA IRODALMI ÉRTÉKŰ KÖNYVBEN AVATTA BE OLVASÓIT. SZAKÁL ERNŐ UNOKÁJA, KESZEI MÓNICA ÉS SZAKMAI HAGYATÉKANAK ÖRÖKÖSE, FARAGÓ JÁNOS KŐFARAGÓMESTER SZAKÁL ERNŐ ÍROTT, RAJZOLT ÉS SZELLEMI HAGYATÉKANAK ÁPOLÁSÁRA S A MŰEMLÉKI KŐRESTAURÁLÁS TÁMOGATÁSÁRA LÉTREHOZTA A SZAKÁL ERNŐ MŰZEUM ALAPÍTVÁNYT.

DÁVID FERENC

Szakál Ernő (Sopron, 1913–2002) a középkori kőszervezetek európai hírví ismerője, tudós restaurátora volt, aki a kőfaragó mesterség rég elfeledett szerkesztési módszereit élesztette újjá, s ennek alapján képes volt arra, hogy ezernyi apró töredékből tervezzen meg olyan monumentális alkotásokat, mint a visegrádi palota két Anjou-kori és egy Mátyás-kori kútja, a siklósi vár és egy székesfehérvári gótikus palota zárterkélye, s aki kőfaragó és szobrászati ismereteinek teljességét használva, restaurálta a budai Zsigmond-kori szoborleletet.

Szakál Ernő Sopronban sajátította el a kőfaragó mesterséget, s onnan került az Iparművészeti Iskolába (a mai Moholy Nagy Művészeti Egyetem elődjébe), majd a Képzőművészeti Főiskolára. Pályakezdését szülővárosa nagy figyelemmel kísérte, ide készült első fontos szobrászmunkája – a Liszt Ferenc-emléktábla, amelyet aztán a nagy Lackner-emléktábla és a Sas téri kút követett. A második világháború után Rosenstingl Antallal állította helyre az orsolyiták templomát, s a Szent György-templomot, s hamarosan kőrestaurátorként vett részt a Káptalanterem és a sopronbámfalvi Mária Magdolna-templom helyreállításában. Ekkor fedezték fel képességeit a Műemlékek Országos Bizottságának a szakemberei, s ennek következtében vált a műemlékek felügyeletének állandó munkatársává. Külön-

leges képességű győri kőfaragó mestereket hívott első nagy munkájára, a visegrádi, Mátyás-kori oroszlános kút másolatának elkészítésére, majd velük: Birckmayer Jánossal, Kőfalvi

„a kőfaragó mesterség rég elfeledett szerkesztési módszereit élesztette újjá”

Imrével és a fiatal Tauber Vincével alkotta annak a kőszobrász-kőfaragó műhelynek a magját, amely a következő évtizedekben a műemlékek

kőszervezeteinek és kőszobroknak tucatjait állította helyre Szombat helytől Sárospatakiig és Győrtől Pécsig, Szegedig.

Szakál Ernő munkásságát mindenütt elismerték, megkapta az európai műemlékvédelem legmagasabb életműveket elismerő díját, a műemléki Európa-díjat, Sopron pedig díszpolgárának választotta.

Hagyatéka írásban, rajzokban, fényképekben nagyon gazdag. Ezért jött létre az Alapítvány, melynek elnöke Dávid Ferenc művészettörténész, titkára Osgyányi Vilmos kőszobrász, restaurátorművész. Az Alapítvány elkezdte a hagyatéék számbavételét, tárgyi és írott-rajzolt részének rendszeres feldolgozását, s az a célja, hogy ezt kiállítás formájában mutassa be Peresztegen, a Faragó és Faragó kőrestaurátor cég telephelyének e célra épített termében 2013-ban, Szakál Ernő születésének századik évfordulóján. Az alapítvány együttműködik a Képzőművészeti Egyetem restaurátor tanszékével, és közös programokat kíván kialakítani a középkori kőfaragók szerkesztési módszereinek tanítására, Szakál Ernő szellemi hagyatékának folytatójaként. ■

A sopronbámfalvai templomra nyíló gótikus ablakokat a kolostorban Szakál Ernő tárta fel, s a töredékekből rajzolta meg

Fotó: Hack Róbert

A KISKAKAS GYÉMÁNT FÉLKRAJJCÁRJA

A MESEBELI KISKAKAS A KIDOBOTT LOMOK KÖZT, A SZEMÉTDOMBON KAPIRGÁLVA TALÁL RÁ A KÉSŐBBIEK SORÁN IGEN NAGY GAZDAGSÁGOT HOZÓ GYÉMÁNT FÉLKRAJJCÁRRA, AMIT A TÖRÖK CSÁSZÁR, A MEGTALÁLÁS PILLANATÁBAN, ERŐNEK EREJÉVEL TULAJDONÍT EL TŐLE. ÁM A KISKAKASNAK, A NÉPI BŐLCSESSÉG FURFANGOS FORDULATAIN KERESZTÜL, SIKERÜL VISSZASZEREZNIÉ TALÁLT KINCSET, SŐT MÉG A SZULTÁN KINCSTÁRÁT IS BEKEBELEZI.

HARANGI ANNA

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény 56. paragrafusában foglalt jogkörben eljárva, 2009. október 6-án – a későbbiek során hatályba lépett kulturális javak kiviteli engedélyezéséről szóló 14/2010. (XI. 25.) NEFMI rendelet alapján – a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Műtárgyfelügyeleti Irodájánál kell bemutatni és engedélyeztetni az 50 évnél régebbi, Magyarországon területén található, kulturális javak körébe sorolt tárgyak végleges és/vagy ideiglenes kivitelét.

A mesei párhuzam nem véletlen. Az esetek többségében ugyanis olyan tárgyak kerülnek a KÖH műtárgyfelügyelőinek látókörébe, amelyek kivitelének engedélyezése semmilyen fennakadást nem okoz, komolyabb szakmai megfontolásra nem érdemes. Nincs szükség a rendeletben előírt külső szakértő igénybevételére. Mégsem jelenthető ki, hogy az eljárás fölösleges, bürokratikus nehezítése a kulturális javak szabad kereskedelmének és országhatáron túli áramlásának, mert egyre gyakrabban bukkannak fel olyan művek, amelyek védelmét a gyűjtőkörileg

Id. Giovanni Battista Lampi (Romano, 1751–Bécs, 1830), és orosz udvari műhely, 1793 után: Nagy (II.) Katalin cárnő portréja, Olaj, vászon, 175 cm x 132 cm, Proveniencia: Zichy Mihály (Zala, 1827–Szentpétervár, 1906) festőművész hagyatéka, Védett, KÖH Műtárgy nyilvántartási azonosítója: 86198

illetékes szakértő közgyűjtemények is indokoltak tartják.

Jól példázza ezt az alábbiakban bemutatott, a KÖH Műtárgyfelügyeleti Iroda kiviteli eljárása során felbukkant, védendő képzőművészeti alkotás – *id. Giovanni Battista Lampi (Romano, 1751–Bécs, 1830) és orosz udvari műhely, 1793 után: Nagy (II.) Katalin cárnő portréja, Olaj, vászon, 175 cm x 132 cm, Proveniencia: Zichy Mihály (Zala, 1827–Szentpétervár, 1906) festőművész hagyatéka* – esete is. 2010. januárjában, az ügyfél kérelmére indult kiviteli eljárás alkalmával megtartott helyszíni hatósági szemle során találkoztunk a Zichy Mihály (Zala, 1827–Szentpétervár, 1906) festőművész hagyatékeként őrzött, háromnegyed alakos uralkodói portréval.

Az előzetes egyeztetés az ügyféllel is nyilvánvalóvá tette, hogy szükség lesz a gyűjtőkörileg illetékes közgyűjtemény szakértőinek bevonására, ezért a külső helyszíni szemlén – az Iroda felkérésére – részt vett Lengyel László művészettörténész, a Szépművészeti Múzeum Kulturális

Örökség Kutató és Dokumentációs Osztályának vezetője is. A mű nem volt ismeretlen a szakma előtt. Előszörként Mojzer Miklós, a Szépművészeti Múzeum nyugalmazott főigazgatója attribuíálta, a cárnő arcának és fejének, valamint a test egy részének szerzőségét id. Giovanni Battista Lampinak tulajdonítva, míg a kéz, a ruha és a háttér megfestését a cári műhelyben dolgozó helyi művész alkotásának. Id. Lampi 1792-ben érkezett az orosz cári udvarba, és a cárnőről – néhány modellt állás alkalmával készült sajátkezű vázlat alapján – több festményt is készített 1792 és 1793 között, amelyeket ma a Szentpétervári Orosz Múzeumban és az Ermitázsban őriznek.

A szakvélemény hangsúlyozta, hogy a portré méreteiben és kidolgozása révén is kivételesnek tekinthető, nem csupán a fej, a váll, a haj részletei miatt, amelyeket az 1792-ben és 1793-ban készült festményei alapján készített a festő, hanem az áttetsző festéstechnika és az élethű megörökítés is bizonyítja, hogy saját kezű, autentikus másolatról van szó, amelyet maga a művész másolt, a fenti 1792-93-ban készült művei alapján. „Ez a fejedelmi portré két iskola összeütközését és összehasonlítását tárja elénk: az

olasz–osztrák iskola idealizáló stílusát és az oroszok lényegre törő látásmódját. A festményt feltehetően a cárnő rendelte meg ajándékozás céljából, de típusából ítélve akár egy arisztokrata vagy udvari megrendelője is lehetett. II. Katalin 64 éves ekkor, ennek ellenére a portré 20 évvel fiatalabbnak mutatja. Lampi a megbízást kimagaslóan teljesítette:

„Provenienciája révén II. Katalin portréja a hazai és az egyetemes tárgyi örökségnek is elidegeníthetetlen része lett.”

a cárnőt fiatalnak és ragyogónak, erőt sugárzóan festve meg. Ez a portré vált a cárnő legnépszerűbb képmásává.”¹

Míndezek ellenére, a helyszíni szemle szakértői vizsgálata alapján a

Id. Giovanni Battista Lampi (Romano, 1751–Bécs, 1830), és orosz udvari műbely, 1793 után: Nagy (II.) Katalin cárnő portréja, Olaj, vászon, 175 cm x 132 cm, Proveniencia: Zichy Mibály (Zala, 1827–Szentpétervár, 1906) festőművész hagyatéka, Védett, KÖH

Műtárgy nyilvántartási azonosítója: 86198 – részlet 1., 2.

Szépművészeti Múzeum elsődleges szakvéleményében nem javasolta a mű védetté nyilvánítását és ezzel egyidejűleg a kivétel tilalmát. Az indoklás hangsúlyozta, hogy a kép minőségét súlyosan befolyásolja a műhely segédeinek részvétele. A festői felületek és formák képzése egyenetlen, bizonytalan. Messze elmarad a mester saját kezű műveinek hazai és nemzetközi közgyűjteményekben őrzött munkáitól. A portré id. Lampihoz köthető derivátum. „Az udvari reprezentációs portrék azon sorába tartozik, amelyek távol az udvartól, a birodalom számos fontos állomáshelyén méltón, bár erősen idealizálva jelenítették meg az uralkodókat, annak kultuszát szolgálva.”²

A mű végleges kivételének ügye az első fokon, tanácsadói szerepkörben működő Kulturális Javak Bizottsága (KJB) elé került. A KJB szem előtt tartva a gyűjtőkörileg illetékes Szépművészeti Múzeum, védést nem javasoló érvelését, újabb szakértői vélemény kérését kezdeményezte, annak érdekében, hogy pontosabb képet alkothassunk a mű provenienciája kapcsán a hazai gyűjtéstörténetben betöltött szerepéről. A KJB egyúttal javasolta a védési eljárás megindítását.

A védési eljárás során született szakértői vélemények – a Magyar Nemzeti Galéria és a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának szakértői oldaláról – egyaránt megerősítették a proveniencia fontosságát: az a tény, hogy a magyar romantika egyetemes rangú mestérének személyes tárgyáról van szó, amelyet abból az orosz cári udvar-

mint elsőfokú hatóság, a művet – indoklásában helyt adva a szakértői véleményekben megfogalmazott érveknek és a KJB állásfoglalásainak – elsősorban a mű további kutatást igénylő előtörténetére, és az ábrázolás hazai hiányára, közép-európai ritkaságára tekintettel, másodlagosnak tartva a szerzőséggel és a kvalitással kapcsolatos fenntartásokat, a magyar kulturális örökség kiemelkedő jelentőségű és pótolhatatlan képzőművészeti alkotásának minősítette, és 2010. november 12-én kelt elsőfokú határozatában védetté nyilvánította.

A műtárgy tulajdonosa fellebbezett az elsőfokú, a védettséget kimondó határozat ellen, és az ügy elbírálás céljából a KÖH elnökének asztalára került. Az elnök a fellebbezést megvizsgálva és áttekintve az elsőfokon keletkezett dokumentumokat, 2011. március 30-ai határozatában a fellebbezést elutasította, és az elsőfokú határozatot helyben hagyta, így a műtárgy védettsége 2011. április 11-én jogerőre emelkedett. ■

Id. Giovanni Battista Lampi (Romeno, 1751–Bécs, 1830), 1793: II. Katalin cárnő képmása, Olaj, vászon, 290 cm x 208 cm, Ltsz.: 2753, Ermitázs, Szentpétervár, in: 10.000 Meisterwerke der Malerei DVD-ROM

ból hozott magával Magyarországra visszatérve, ahol egész életét töltötte és művészete kiteljesedett, kimagaslóan értékessé teszi a műalkotást. „Azon túlmenően, hogy Magyarország az ábrázoltról nem rendelkezik hasonló igényű, reprezentatív képmással, ez a körülmény a fenti műalkotás értékének rendkívüli nyomatókat ad. A portré egy, a magyar és a nemzetközi kánonba egyaránt beépült magyar művész személyes ajándék tárgya; egy tőlünk keletre feltárlt és uralkodói miliőben kiteljesed-

dett, sikeres életút tárgyi emléke. Provenienciája révén II. Katalin portréja a hazai és az egyetemes tárgyi örökségnek is elidegeníthetetlen része lett. A kép szerzőségével és kvalitásával kapcsolatos fenntartások mindenek fényében – véleményünk szerint – másodlagosak.”³ A fentiekkel egyetértve, a Magyar Nemzeti Múzeum szakértője kiemelte a Zichy-hagyaték egyben tartásának fontosságát és szükségességét is.⁴

A KÖH Műtárgyfelügyeleti Iroda,

1 Miklós Mojzer: Giovanni Battista LAMPI the Elder (Romeno 1751–1830 Vienna) and a contemporary Russian academic painter: Catherine II the Great (1729–1796) – Szakvélemény, a 401/0066/2010. számú kiviteli eljárás kérelmének melléklete

2 Szépművészeti Múzeum szakértői véleménye a 401/0066/2010. számú kiviteli eljárás során, szakértő: Lengyel László művészettörténész, osztályvezető, Kulturális Örökség Kutató és Dokumentációs Osztály

3 Magyar Nemzeti Galéria szakértői véleménye a 401/0799/2010. számú védési eljárás során, szakértő: Dr. Király Erzsébet művészettörténész, Örökségvédelmi Dokumentumtár vezetője

4 Magyar Nemzeti Múzeum szakértői véleménye a 401/0799/2010. számú védési eljárás során, szakértő: Vajda László főosztályvezető, Történelmi Képcsarnok

AZ ÉRSEKI PALOTA FALKUTATÁSÁRÓL

AZ EGRI ÉRSEKI PALOTA BELSŐ FALKUTATÁSÁT 2005 NYARÁN KEZDTÜK, ÉS A TERVEINK SZERINT EZ ÉV ŐSZÉRE FEJEZZÜK BE. MIUTÁN 2009-IG NEM KEZDŐDÖTT RESTAURÁTORI KUTATÁS AZ ÉPÜLETBEN, A FALKUTATÁS CSAK A TELJESEN ELVIZESEDETT ÉS EZÉRT SOKSZOR VAKOLATCSERÉLT FÖLDSZINTI HELYSÉGRE KONCENTRÁLÓDOTT.

BOZÓKI LAJOS – KOVÁCS KLÁRA

A 2005 augusztusában megkezdett és 2009 júniusában folytatott falkutatás egyik célja volt (lévén, hogy ekkor csak a földszinten kutathattunk), hogy meghatározzuk az egri érseki palota legkorábbi építési periódusát, periódusait illetve az ehhez az időszakhoz tartozó épületrészeket. Mint az közismert, az épületet 1690-ben három, álló palota felhasználásával kezdték építeni.¹ Még a kutatás megkezdése előtt feltételeztük,

hogy 1690-ben, három évvel azután, hogy a törökök harc nélkül feladták a várost, ezek a később beépített paloták részben még középkori vagy kora újkori eredetűek voltak. Még az 1995-ben megkezdett falkutatás igazolta, hogy a lefaragott riolittufa sziklafelszínre épült földszinti, teljes egészében kőből rakott falak, a bennük lévő egykori nyílásokkal, korábbiak az épület későbbi, vegyes anyagból vagy csak téglából emelt

felmenő falainál. A falkutatás során feltárt falszövetek nagyrészt durván faragott kváderekből állnak, későbbi periódusban olykor téglá kiegészítő sorokkal. A falak sok esetben tartalmaznak másodlagosan felhasznált középkori faragott köveket, mint például a folyosó (0.16. sz. helyiség) nyugati falában lévő mérmű vagy

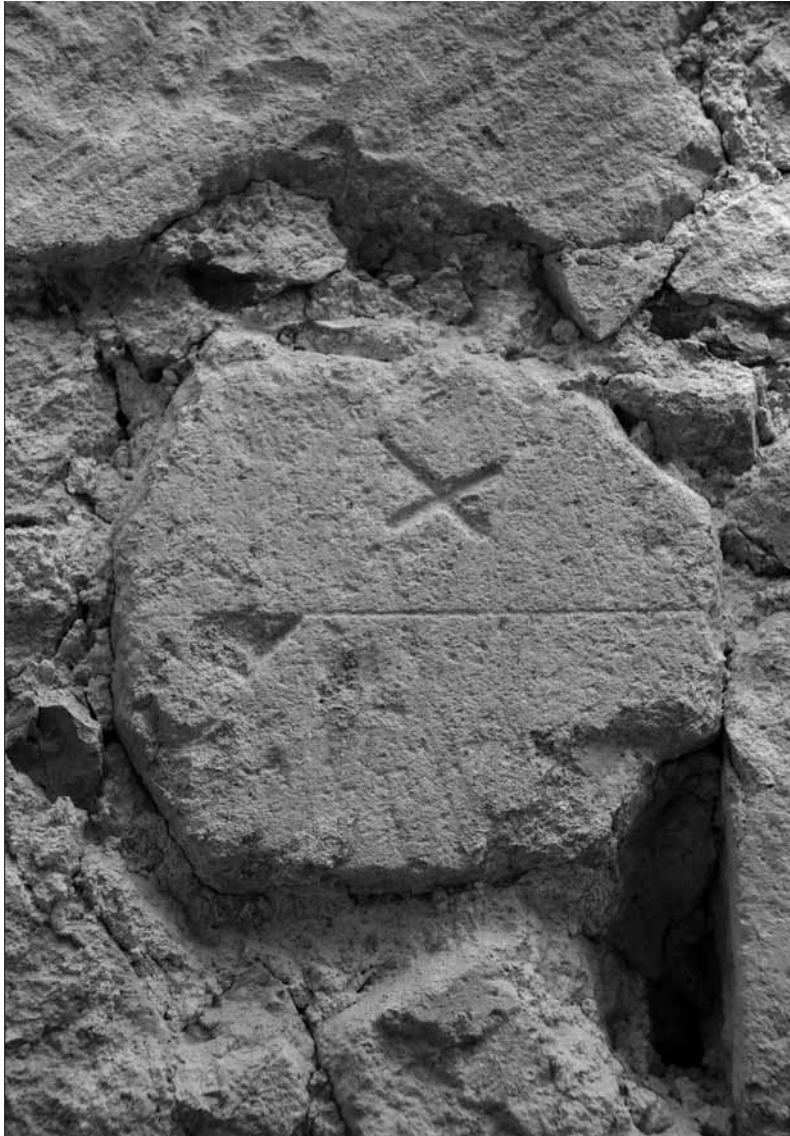
A palota díszudvari homlokzata
Fotó: Bozóki Lajos

esetleg boltozati borda töredékét, melyet talán a XIV. századra lehet keltezni. Számos másodlagos helyzetben lévő kőfaragvány van még

„Legfontosabb „leletünk” a kápolna nyugati falába befalazott számos, késő gótikus, kétszer hornyolt, festett boltozati borda.”

a 0.29. sz. és a 0.30. sz. helyiségben, közöttük egy tokhoronnyal ellátott ablakkeret és egy, talán évszámmal (15?) vagy kőfaragó jeggyel ellátott faragvány (a 0.30. sz. helyiség déli falában). 2011-es legfontosabb „leletünk” a kápolna nyugati falába befalazott számos, késő gótikus, kétszer hornyolt, festett boltozati borda. A töredékeken rózsaszín, vörös, majd fehér meszelésrétegek vannak, és minden valószínűség szerint a jelenlegi székesegyház helyén álló középkori Szent Mihály-templomból származnak. Az bizonyosan tudható, hogy az Erdődy Antal Gábor egri püspök (1715–1744 között) első reprezentatív barokk palotaépítkezéseivel párhuzamosan átalakíttatta a középkori Szent Mihály-templomot ugyanazzal a Giovanni Baptista Carbonéval, aki a palotát is építette.

Mindemellett a feltárt kőfalak már 2005-ben sem tűntek minden esetben egyperiódusúaknak. A falszövet alapján például eltérni látszott a 0.36. sz. helyiség udvari, keleti fala a máshol, például a 0.30. sz. helyiség ablaka mellett feltárt falszövet-

től. Az előbbi szabályosan rakott kváderfal, téglakiegyenlítő sorokkal, vékony fugákkal illesztve, utóbbi szabálytalan kősorokkal emelt falazat vastag habarccsal. Ezeket a megfigyeléseket az utóbb elvégzett falukatatózás igazolta. 2005-ben még a legfontosabb napvilágra került műforma, amely egy korábbi, 1695 előtti épület felhasználását jelzi, a 0.29. sz. helyiség déli hosszfalán feltárt kőkeretes ajtó keleti *in situ* szarköve volt. Az ajtót először beszűkítették, majd befalazták, és végül 1815-ben újabb ajtót nyitottak mellé.

▲ A gótikus boltozati borda a kápolna keleti falában

Fotó: Bíró László

◀ A déli faltömb a 0.29. számú helyiségben

Fotó: Kovács Gábor

Már a kutatás korai stádiumában a boltozatok és a barokk térkiosztás elkészülte előtti építési periódust jelzett a 0.29. sz. helyiség nyugati végében álló két hatalmas sarkos faltömb is, mely számos másodlagosan felhasznált kőfaragványt tartalmazott. Ezek a faltömbök már szerepelnek az 1801-es tűz után készült földszinti alaprajzi felmérésen is, és már a falkutatás elején úgy tűnt, hogy a helyiség XVIII. századi kialakításakor alkalmazkodtak egy, már meglévő struktúrához, azt részben visszabontották. A déli faltömbnél legalábbis ezt mutatta a felmenő fal és a boltozat elválása. A déli faltömb esetében annak déli fala pedig korábbinak tűnt a hozzáépített sarkos tömegnél, ezt igazolta

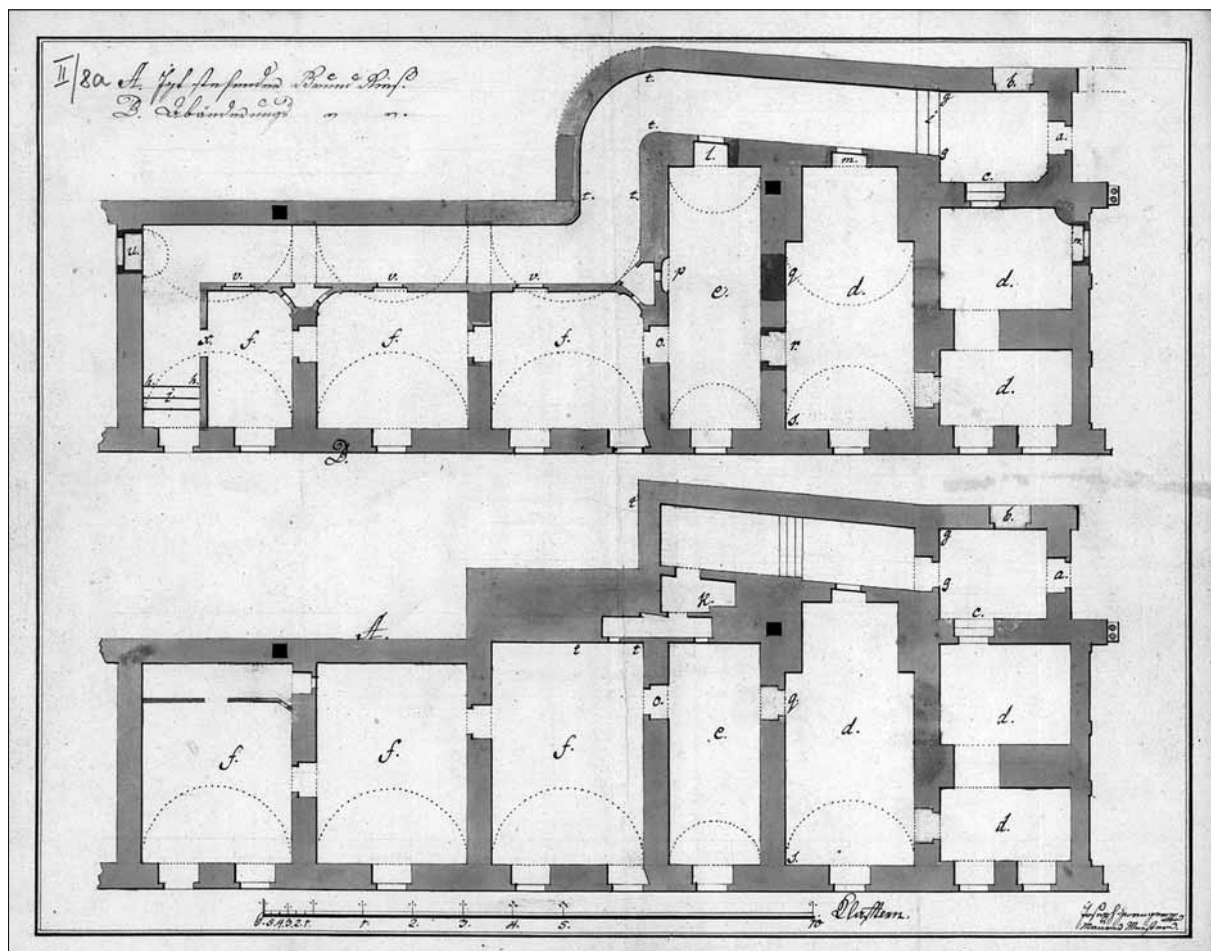
a kutatás során feltárt, a folyosón látszó vakolt-mészelt faelválás is. 2009 júniusában kiderült, hogy a déli faltömb egy késő középkori – kora újkori kandalló maradványait tartalmazza, a déli falban egy élszedett konzolkő *in situ* megmaradt csonkjával, illetve egy korai boltozat vállindításával. Ennek a boltozatnak szemközti vállát az északi faltömbben találtuk meg befalazva. A boltváll indítása kb. 110 cm-re van lejjebb a jelenlegi boltváll indításánál. A déli faltömb tehát egy, a helyiség déli falán lévő kandalló körülfalazásából kialakított tüzelőtér, mely a középkori kandallóhoz tartozó, a déli falban kialakított kéményhez kapcsolódik. 2011-ben a helyiség értelmezésénél

► Konzolkő a déli faltömbben

Fotó: Kovács Gábor

▼ Az 1815-ös felmérés és átalakítási terv, Zwengler József

tovább jutottunk. A megmaradt, élszedett kő méreteiből adódóan nem egyszerűen egy lakószobát fűtő kandalló maradványa volt, hanem egy igen nagy méretű konyhai tűzhely áthidalását alátámasztó konzol lehetett. A szemközti faltömbben rejtőző és csak kismértékben feltárt boltindításról kiderült, hogy nem a középkori boltozat vállindítása, hanem a konyha két térrészét elválasztó nagyméretű heveder vállindítása volt. (Megjegyzendő, hogy konzolunk mellett szintűgy megmaradt

a hevederindítás). Vélhetően a heveder mögött több tüzelőtér lehetett, sütő- és főzőkemencével. Ez az elrendezés megfelel a késő középkori konyhák elrendezésének (Dijon, hercegi palota, Párizs Cité-palota stb.). Később a kandalló köré épített fal első periódusában valamilyen kemence lehetett, és a középkori helyiség nagy részét kitölthette: erre utal a nagy, befalazott, átégett, átboltozás nélküli nyílás a faltömb keleti falán. (A képen nyílal jelölve.) Ezt követően a faltömb északi falát elbontva, elvágvá így a nagy átégett nyílást, ezt a részt a helyiségben elhelyezett kályha tüzelőterévé alakították. A szemközti, északi faltömb két felsarkát a déli belső oldalával egy jókora gerenda kötötte össze, a gerenda utólagosan befalazott fészkeinek tanúsága szerint. Megjegyzendő, hogy az északi faltömb is tele van másodlagosan felhasznált, középkori eredetű kövekkel, melyek némelyikén még az eredeti vékony meszelése is megmaradt. Ám nemcsak a feltárt falszövetek utaltak arra, hogy a földszinten egy korábbi periódusú épületet, épületrészt használtak fel 1690-ben újra. A 0.02. helyiség boltozatának csatlakozása a kocsiáthajtó boltozatához például teljesen egyértelműen azt jelzi, hogy ehelyütt egy, a már korábban meglévő és részben elbontott épületrészt igazítottak az új építkezéshez.

A kocsiáthajtó melletti északi épületrész korábbi önálló funkciójára utaltak az alacsony boltindítások és a 0.06. sz. helyiségben lévő szabadkéményes kisebb konyha. A falkutatás során kiderült, hogy ez a helyiség, mely az 1801-es felmérésen még konyhaként szerepel a XVII. században önálló épületrész volt nagy, kőboltozatú kapuval, mely még a Fellner-féle kocsiáthajtó előtt funkcionált, és jelenleg úgy tűnik, egy korábbi középkori ház leégett romjai fölé épült.

A déli helyiségek építéstörténeti pe-

riodizációjának igen fontos dokumentuma az 1815-ös Zwengler József által tervezett átépítéskor készült felmérés és helyreállítási terv. Az átépítés során a 0.40.–0.37, 0.36. sz. helyiség északi végét levágva itt közlekedőfolyosót alakítottak ki, és a 0.40. sz. szobát egy fallal megosztva a folyosót ide befordították. Ebben a 0.40. sz. helyiségben a két ablak közé húzott fal nyomát a vonatkozásban sikerült a falkutatás során feltárni. Ami a felmérési rajzon, illetve a terven eltér a jelenlegi állapottól, az a 0.30. sz. és a 0.29. sz. helyiség csatlakozásának folyosó felőli része (terven „e” és „f” jelzetű helyiségek).

1815-ben egy, a helyiségek közötti szabálytalan, enfiládós jellegű közlekedési rendszert cseréltek ki egy folyosós közlekedési rendszerre úgy, hogy a helyiségeken belül alakítottak ki szabályos tengelyre fűzött átjárási rendszert. Egyébiránt az is arra utal, hogy ezek a helyiségek különböző építési periódusból származnak, hogy a helyiségek közötti bejáratok nincsenek egy tengelyre rendezve. A földszinti helyiségek falkutatásából tehát megállapítható volt, hogy a XVII. század végi püspöki palota

építéskor adományozott, késő középkori – kora újkori eredetű városi házak falai nagyrészt azonosak a déli, földszinti helyiségek főfalaival, illetve kis részben a kocsiáthajtó melletti északi helyiség (egykori konyha) udvari falával. A kutatás során tehát úgy tűnik, mindhárom, 1730-as levélben palotaként említett házat, illetve azok maradványait sikerült azonosítanunk.

Azt, hogy ezek az épületek, illetve falszakaszok milyen mértékig terjednek, hogy a palotába befoglalt városi házak milyen magasságig emelkedtek, illetve, hogy milyen volt a nyíláskiosztásuk, csak a külső homlokzat kutatása után lehet véglegesen eldönteni. Lévéen, hogy az első emelet ide eső részén, a belsőben végzett restaurátori kutatás pozitív eredménnyel zárult, csak korlátozottan tudtunk falkutatást végezni. Ennek, a 2011 áprilisától kezdett kutatásnak az eredményei még feldolgozás alatt vannak. ■

FORRÁS

1 Edelsbracher György szepesi kamarai számvevő ugyanis ekkor jelenti, hogy a püspöknek meghagyott három kastély a hozzá tartozó parasztgazdaságokkal. HMM. II. Bp. 1972. 492.

ÉRTÉKMENTÉS FELMÉRÉSSEL

A MAGYAR ÉPÍTÉSI HAGYOMÁNYOKHOZ NEM HASONLÍTÓ KÜLÖNLEGES ÖRÖKSÉG TALÁLHATÓ MÉG SZÁMOS, EGYKOR „SVÁBOK” LAKTA TELEPÜLÉSEN TOLNÁBAN, DE BARANYÁBAN IS. ENNEK A GERENDAVÁZAS (FACHWERK) ÉPÍTÉSI MÓDNAK KEVÉS OLYAN PÉLDÁJA VAN, AMELY MŰEMLEKI VÉDETTSÉGET ÉLVEZNE, ÉPPEM EZÉRT NAGY A VESZÉLY, HOGY EZ AZ ÉPÜLETÁLLOMÁNY LASSAN ELPUZTUL.

DOBOSYNÉ ANTAL ANNA – HORVÁTH EDINA

Az egykor hatalmas gazdasági épületekből sok már nem is áll, a meglevőket a használaton kívüliség teszi tönkre. Már csak az építészeti felmérés marad, a dokumentálás ezen módjával rögzíthetők a fokozatosan eltűnő épületek az utókor számára. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) és a Budapesti Műszaki Egyetem Építésmérnöki Kar Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék (BME-ÉK-ÉMT) összefogásával a Tolna megyei Felsőnánán és Závodon, 2011. június 19–24. között tizenöt másodéves hallgató végezte a kijelölt épületek és az egyházi kisemlékek – út menti keresztek, kápolnácskák – felmérését. Ezzel a munkával, az évekkel korábban elkezdett závodi felmérés teljessé vált, illetve sikertelen Felsőnánán néhány jellegzetes parasztportát, gazdasági épületet megörökíteni. A rajzos (alaprajzok, metszetek, homlokzatok és részletek) felmérést gazdag fényképes dokumentáció egészíti ki, a rajzokhoz írásos kiegészítésként általános és állapotfelmérő adatlapot töltöttek ki a hallgatók, de megtörtént a lakók az épülettel kapcsolatos emlékeinek feljegyzése is. Öt csoport dolgozott a két településen, minden, háromfős csapat mért fel épületeket és kisemlékeket is. A KÖH népi építészettel foglalkozó, ennek a területnek tapasztalt szakembere és a BME-ÉK-ÉMT egyetemi oktatója, valamint egy doktorandusz hallgató segítette a felmérésben, a felkészítésben, majd

a tényleges munkában is. A hallgatók ezzel a helyszíni gyakorlattal épületszerkezettani ismereteiket is elmélyíthették. Ismereteket szerezhettek a népi építészeten kívül a közelmúlt történelméből, amelybe a kitelepítés és a lakosságcsere is beletartozott. Az elkészült manuálék felszerkesztését, az egyes épületre vonatkozó dokumentáció összeállítását a csoportok az őszi félév elejére készítik el. Ezekből az anyagokból a Műegyetem mellett az önkormányzatok, a tulajdonosok, a KÖH Népi Építészeti Archivuma és a támogatók is kapnak egy-egy példányt. Ter-

vezzük még egy kis kiállítás összeállítását is, amellyel a helybeliek figyelmét kívánjuk a birtokukban levő építészeti értékek megőrzésére felhívni.

A felmérést Závod és Felsőnána Önkormányzata, Závod Értékeiért Közalapítvány, a Német Szövetségi Köztársaság Délkelet-európai referense, a Tolna megyei Német Kisebbségi Önkormányzatok Szövetsége, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának elnöke, valamint a Tolna megyei Önkormányzati Hivatal Elnöki Kabinet támogatta. ■

TANÁCSKOZÁSOK AZ ARCHEOLÓGIÁRÓL

EUROPÆ ARCHAEOLOGIÆ CONSILIUM (EAC) ÉVES KÖZGYŰLÉSÉT ÉS ÖRÖKSÉGVÉDELMI KONFERENCIÁJÁT MÁRCIUSBAN A BELGIUMI ENAMÉBAN RENDEZTÉK MEG A KÖZÉPKORI RÉGÉSZETI PARK KÖRNYEZETÉBEN, A SCHELDT FOLYÓ MENTÉN, AZON A TELEPÜLÉSEN, MELY 2007-BEN RÉGÉSZETI, MŰEMLÉKI ÉS TÁJKÉPI ÉRTÉKEI MIATT ELNYERTE AZ EURÓPAI ÖRÖKSÉG CÍMET.

WOLLÁK KATALIN

A közgyűlés színhelye a tartományi örökség központ volt, amely nemrég épült, s létrejött a Kelet-Flamand tartomány kormányának köszönhető. A rendezvényen 17 ország örökségvédelmi intézményeinek képviselői vettek részt.

A KÖZGYŰLÉS

A Tanácshoz ebben az évben 26. tagországgént csatlakozott Albánia, megfigyelőként részt vett Bosznia-Hercegovina, és közeli csatlakozási szándékát jelezte két tagország önálló örökségvédelmi szervezete mellett Ausztria.

Elnöki megnyitómiban utaltam arra, hogy az EAC megalakulása óta az Európa Tanács hat alkalommal adott otthont az ülésnek, ötször pedig valamely tagország vendéglátását élvezhettük. Az a tény, hogy a 12. konferenciára ismét meghívást kaptunk, a szervezet tevékenysége iránti növekvő érdeklődést mutatja, annak ellenére, hogy erre a szektorra is érzékenyen hatott a gazdasági válság. Emiatt is fontosnak találtuk, hogy az idei örökségvédelmi tudományos ülésszak olyan témát tűzön napirendre, mely egyrészt fogódzót nyújt ahhoz, hogy az EAC helyét, szerepét, kapcsolódási pontjait az örökség-menedzsment világában pontosabban meghatározhassuk, másrészt rámutathassunk arra, hogy

az egyes országok örökségi értékei milyen adalékokat tudnak szolgáltatni az egységesülő – de kulturális sokszínűségét megőrizni kívánó – Európához.

Az elnöki beszámoló felsorolta a 2010-es év prioritásait: az EAC-fórum szerepének erősítésére, a 2002-es stratégia revíziójára, a publikációk folytonosságának biztosítására, a következő szimpózium előkészítésére, kitért a szervezet elmúlt évének fontosabb eseményeire, így többek között a svéd örökségvédelmi szervezetnek nyújtott segítségre annak kapcsán, hogy az Európai Bizottság megkereste a svéd National Heritage Boardot a fémkeresők forgalmazására, használatára vonatkozó svéd szabályozás módosítása érdekében. Az EAC egyrészt információt nyújtott a különböző tagországok szabályozásáról

és gyakorlatáról, másrészt előadásokat javasolt egy, az Uniónak adandó válsághoz összehívott svéd kiskonferenciához, melyen magyar szakember (a BTM régésze) is részt vett.

A pénzügyi beszámoló utalt arra, hogy a szervezet működését a tagdíj befizetések teszik lehetővé, a tagországok alkalmanként a kiadványokhoz további hozzájárulást is adnak, a svéd örökségvédelmi szervezet például 2010-ben 15 000 euró külön támogatást biztosított.

Ismertettem az EAC négy munkacsoportjának (Underwater Heritage Management, Aerial Archaeology, Agri-Environment Common EAC-EAA WG, Archaeological Archives) tevékenységét, a kiadványok kérdését. Két új EAC-kötetet tudtunk bemutatni: az Agri-Environment munkacsoport vezetője három, hasonló témájú szeminárium anyagából készítette el a 4. EAC-kötetet, a tavalyi, a távérzékelés és régészet témájában rendezett szimpózium szervezője pedig összeállította az EAC 5. konferenciakötetét.

Bemutattam az EAC átdolgozott stratégiai tervét, melynek egyik vezérmotívuma, hogy meg kell találni a régészet helyét, szerepét az integrált örökségvédelem keretei között, és a régészetet, a régészeti örökségvédelmet átláthatóvá és érthetővé kell tenni.

A különböző nemzetközi szerveze-

tekkel való együttműködés terén kiemelttem az Európa Tanács (CoE) CD-PATEP szakértői munkacsoportját, melyben Adrian Olivier, az EAC képviselőjében továbbra is részt vesz, munkájával segíti a CoE egyezményeinek monitorozását szolgáló HEREIN 3 online program kidolgozását. E munka kiindulópontja az a kérdőív volt, melyet az EAC készített a régészeti örökség védelméről szóló Máltai Egyezmény 10 éves évfordulójára.

A SZEMINÁRIUM

A másfél napos konferencia mellett külön szemináriumi téma nem volt, az EAC négy munkacsoportjának beszámolóit lehetett meghallgatni (ezek a www.e-a-c.org honlapon olvashatók). Ezért csak az agrárkörnyezeti munkacsoport (EAA and EAC Joint Working Group on Farming, Forestry and Rural Land Management) beszámolójára hívom fel a figyelmet. A 14 országból 30 taggal rendelkező munkacsoport két jelentős eredményt ért el: közreműködött a 4. EAC-kötet megjelenésében, illetve munkanyagot készített az EU 2013-ban induló közös agrárpolitikai reformjához („Europe’s Living Landscapes: Cultural Heritage as a Force for Rural Development”), melyet számos európai szervezet támogat. A munkaanyag abból indul ki, hogy az uniós célok között a közjavak előállításának elősegítése közül a vidéki közjavak meglévő értékeinek fenntartása, pl. a tájvédelem fokozottabb támogatást igényelne, hiszen az egyes országok történelem és természet alakította tájképei számos esetben Európa népességének határon átnyúló közös kincsét képezik. Ezért fenntartásuk nemcsak az adott tagország számára fontos, hanem közösségi beavatkozást indokolhat. Emellett számos országban az egyedi tájképi elemek, falvak, tanyák, történelmi épületek, műemlékek és a hagyományos mesterségek és te-

vékenységek jelentősége és száma folyamatosan csökken, nagyrészt a mezőgazdaságban bekövetkezett strukturális változtatások miatt.

A munkaanyag szerint támogatásra lenne szükség annak érdekében, hogy a táji kulturális örökség is szerepet játszasson Európa vidéki területeinek sikeres és fenntartható jövőképeiben.

A KONFERENCIA

Témája a kulturális örökség szerepe az európai egységesülési folyamatban: Heritage Reinvents Europe – A critical approach to values in archaeology, the built environment and cultural landscape. A konferencia Kelet-Flandria tartomány kormánya, a genti egyetem Public History intézete és a Kultúra (2007–2013) program támogatásával jött létre, szervezője az Ename Centre tudományos főmunkatársa, Dirk Callebaut volt. Az előkészítés során figyelemmel voltunk arra, hogy az európai integráció sok munkával jár, s talán soha véget nem érő történet. Újabb és újabb kutatások zajlanak arra vonatkozóan, hogy mi segítheti az „Európa-érzet” kialakulását, illetve az állampolgárok és az EU hatékony kapcsolatát. Az eredmények azt jelzik, hogy a kulturális értékekhez való hozzáférés és ezek megosztása előreviheti ezt a folyamatot. A konferencián az előadók azokra a kérdésekre kerestek választ, vajon a régészeti, a műemléki, a tájképi örökség valóban hatékony eszköz-e a fentiekhez, hozzá tudunk-e járulni az egységes szemlélet kialakításához az örökség nézőpontjából. A beszámoló rámutatott arra, hogy a régészeti örökségvédelem (tekintettel arra is, hogy számos országban a régészet részének tekintik a XX. század első fele, sőt a hidegháború helyszíneit is) betagozódik az egyetemes örökségi értékek védelmének körébe, e megközelítés előnyeivel és hátrányaival együtt. Az előadások

angol nyelvű kivonata a konferencia kétnyelvű honlapján olvashatók. (<http://www.eac2011eastflanders.eu>)

A VEZETŐSÉG ALBÁNIÁBAN

Júniusban zajlott Tiranában az EAC nyári elnökségi ülése, a vezetőséget az albán örökségvédelmi szervezet, az Archaeological Service Agency (ASA) hívta meg. Az ülést megelőző sajtótájékoztatón a kulturális miniszterhelyettes, Suzana Turku és Roland Olli, az ASA igazgatója köszöntötte a megjelenteket, különösen tekintettel arra, hogy az EAC 2013. évi konferenciáját Albánia fogadná. Ezt követően Ols Lefe igazgató, a minisztérium Directorate of National Heritage részlegének vezetője számolt be az albán régészeti örökségvédelem helyzetéről. Elmondta, hogy a 2007-ben alapított hivatal feladatai közé tartozik az örökségvédelmi jogszabályok előkészítése, feltárások engedélyezése, kiemelt feltárások lefolytatása, a 2008-ban módosított 2003. évi törvényben megfogalmazott feladatok ellátása, így a régészeti lelőhelyek lehatárolása, védelme. Az ASA önálló intézményként a minisztérium szakmai irányítása alá tartozik, mellette az Institute of Archaeology – Centre of Albanologic Studies (az átalakított akadémiai intézet), továbbá az Institute of Cultural Monuments, Regional Directorates of National Culture, és az Offices of Administration and Coordination of Archaeological Parks lát el régészeti feladatokat, tanácsadó szerepe van a National Council of Archaeology-nak. A múzeumok nem végeznek feltárást, 2008-ban nyílt jogszabályi lehetőség régészeti magáncégek létrehozására. A rendszer a francia és a holland rendszerből ismert alapelvek mentén működik, az ASA ad jogosítványt a korábban kimunkált részletes kritériumok alapján a cégeknek, illetve a „vállalkozó” régé-

szeknek. Ez utóbbiakra azért van szükség, mert az alkalmazásban lévő 50 régész nem tudja ellátni a beruházások indukálta, egyre növekvő feladatokat.

A 9 régészeti park mellett jelenleg 10 kiemelten védett régészeti terület tartanak nyilván. Ezek az A és B zónák kerültek meghatározásra, az A jelű részeken semmilyen fejlesztés nem engedélyezett, a kulturális örökségi helyszínek száma (ebbe beletartoznak a műemlékek is) 2000. Még nincs minden lelőhely nyilvántartva, ezt is a közeljövő feladatai között tartják számon. A prezentáció után lehetőség nyílt a felmerült problémák megvitatására, egy-egy ország jó gyakorlatának (Good practice) megismerésére, hiszen ez tekinthető az EAC küldetésének: a fórum biztosítása a hasonló feladatokat ellátó intézmények számára.

A felvetett kérdések között szerepelt: Hogyan lehet garantálni, hogy a magáncégek szakmai színvonala megfelelő legyen (részletes kritériumok, referenciakerés, monitorozás, az engedély csak meghatározott időre, pl. 5 évre szól, illetve meghatározott régészeti beavatkozástípusra, pl. Albániában A licence = víz alatti régészet, B licence = egyéb)?

Hogyan lehet biztosítani, hogy a feltárások feldolgozása időben megtörténjen (időhatár a közvetlen jelentésnek, dokumentációnak, illetve pl. a feltárási záróbeszámoló beadási idejének rögzítése – ami nálunk ebben a formában nem létezik –, erre több országban van minta, így a francia és a belga rendszerben legkésőbb két évvel a feltárás befejezése után kell a záróbeszámolót elkészíteni)? Hogyan lehet a régészeti beavatkozások színvonalát ellenőrizni (monitorozás, kiértékelés...)? Hogyan lehet a régészeti beavatkozás költségét racionalizálni (az albánok központi árképzés bevezetését tervezik)? A megbeszélésen elhangzott még, hogy az albánok mellett a flamand

minisztérium is, francia mintára a minden építető által fizetendő, a tervezett fejlesztés méretéhez igazodó régészeti járulék bevezetését készíti elő.

A vezetőségi ülés egyik legfontosabb kérdése a jövő év márciusi konferencia volt. A tervezetet a svéd National Heritage Board munkatársai készítették elő. A Who Cares? Public Awareness Participation and Protection munkacímű konferencia részben a három évvel korábbi téma folytatása lesz („Black Archaeology”: lelőhely-fosztogatás, lelőhelyrongálás, illegális kereskedelem...), de ennek keretében kitérnek a régészet társadalmi elfogadottságára, a régészet és a stakeholderok közötti kommunikációra. Megállapodtunk az előkészítés menetrendjében és a felkérendő előadók körében, illetve abban, hogy a színhely Párizs lesz (ehhez a francia kulturális tárca 10 ezer euro támogatást ad), a tervezett konferenciakötet gondozását a svéd kollégák vállalták. A svéd vezetőségi tag még beszámolt arról, hogy áprilisban leadták jelentésük-elemzésüket a svéd kormánynak az Európai Bizottságtól érkezett, a svéd fémdetektorokról szóló jogszabályra vonatkozó kritikai észrevételekre, melyben értelmezik a rendszerüket, javaslatokat fogalmaznak meg, bizonyos – a jogszabály módosítását nem igénylő – változásokra, melyek a fémkeresők bizonyos felügyelt, korlátozott használatára irányba történének, felvetéseikre visszajelzést még nem kaptak.

Az európai és nemzetközi szervezetekkel való együttműködés kapcsán a holland és a belga vezetőségi tag ismertette az European Heritage Heads' Forum (EHHF) eseményeit. A Forumon Leonard de Witt röviden bemutatta az EAC-t, nagy érdeklődés fogadta az EAC munkacsoport vezetőjének, Steve Trownak az EU CAP reformjának módosításához készített bemutatóját. Beszámoltam a magyar EU elnökség rendezvényéről (Viseg-

rád conference / European Heritage Label – European Heritage Forum), illetve felhívtam a figyelmet a lengyel elnökség egyik nyitó eseményére (1st Heritage Forum of Central Europe, 2011. július, Krakko).

Az Európa Tanács vonatkozásában Adrian Olivier ismertette, hogy megszűnik a CDPATER, és közös kulturális tanácsadó testület lesz.

Elmondta, hogy elkészült a Tanács vonatkozó egyezményeinek monitoringját szolgáló HEREIN 3 online modulja, ennek képzése is megindult, a tervek szerint a rendszer ősszel kezd működni.

Magyar szempontból érdekes, hogy a franciák jövőre nemzetközi konferenciát szerveznek a régészeti leletek tulajdonlásának kérdésköréről, melyhez majd előadó/témajavaslatokat várnak. A francia kollégával beszélgettünk arról, hogy milyen lépéseket tesznek a régészet nagyobb elfogadottsága érdekében.

Elmondta, hogy a szenátus képviselői kérdéseket fogalmaztak meg:

Miért kell bizonyos beruházás esetén feltárást végezni? Miért kerül egy-egy feltárás olyan sok pénzbe?

Miért olyan hosszadalmas? Úgy döntöttek, meghívják a szenátorok egy csoportját munkalátogatásra, ahol a régészeti folyamat különböző fázisait és eredményeit mutatják be. A kezdeményezés eredményes volt.

A francia szisztémában a feltárandó terület nagyságának pontosításában nagy szerepe van az általuk diagnosztikának nevezett első fázisnak (felderítés+szisztematikus próbafeltárás+kiértékelés). A francia kolléga utalt még arra, ha a feltárás közben bizonyítást nyer, hogy a lelőhely kiterjedése nagyobb az előzetesen prognosztizálnál, a további döntést nem a feltáró intézmény, hanem minden esetben a hatóság hozza meg, a tudományos testület szakmai javaslata alapján. S ez a további lépéseket hitelessé teszi – megfontolandó az ÁB szerepének illetően kibővítése. ■

RÉGÉSZETI KALANDOZÁSOK

A BELGIUMI ENAMÉBEN RENDEZETT EUROPAE ARCHEOLOGIAE CONSILIUM KÖZGYŰLÉSE ÉS KONFERENCIÁJA, ILLETVE A TIRANÁBAN RENDEZETT VEZETŐSÉGI ÜLÉS KERETÉBEN ALKALOM NYÍLT SZAKMAI TANULMÁNYÚTRA IS.

TUDATFORMÁLÁS

Flandriában olyan területeket látogatunk meg, amelyek kapcsolódtak a konferencia témáihoz, a klasszikus régészeti helyszínek mellett a tudatformálás és a két világháború emlékezetes színhelyeit. Az Ename régészeti park a francia királyság és a német birodalom közötti határvidéken, az ún. Francia Media területén az ezredfordulóra kiépült település emlékműveit mutatja be.

Erődöt, kereskedelmi központot, Szent Salvator és Szent Laurentius tiszteletére emelt templomot, valóságos mivoltukban és a virtuális valóság eszközeivel.

A X. század végén épült Szent Laurentius-templom jellegzetessége a kettős hajó Krisztus és II. Otto császár (973–983) tiszteletére. Az 1992-ben indult kutatási és felújítási program eredményeit 1999-től láthatják a látogatók, ennek része a TimeScope multimédiás rendszer, mely folyamatában mutatja be a kutatás és az építkezés fázisait.

Kortrijk múzeuma interaktív eszközökkel mutatja be az 1302. július 11-ei Aranysarkantyús Csata történetét, melynek során a főként gyalogos katonákból álló flamand sereg súlyos vereséget mért IV. Fülöp francia király lovagseregére. A Flamand Közösség a csatára 1973 óta, nemzeti ünnepnapon emlékezik.

Diksmuide vidékén látható az első világháborús árokrendszer régészeti feltárása. A település az Yser/IJzer

mellett fekszik, a háború során a folyó árterületének belgiumi részét, Nieuwpoorttól Diksmuide-ig szándékosan elárastották, hogy ezzel megállítsák a német hadsereg előrenyomulását. Ypres/Ieper első világháborús csatater volt. A francia–brit szövetség és a német császári csapatok között itt állóháború zajlott.

„az ókori Illyria jelentős városa volt, görög telepések alapították a Kr. e. VII. században”

A település központját szinte teljesen lebombázták, majd a két világháború között jelentős rekonstrukció keretében újjáépítették.

A Cloth Hall, az egyik legnagyobb középkori kereskedelmi épület, melynek egyes részletei épen maradtak, ma múzeumként mutatja be az első világháború történetét. Az 1304-re megépült, majd jelentős pusztítást szenvedett épület rekonstrukciója 1933 és 1967 között zajlott. Az EAC elhelyezte koszorúját a háborúban elesett katonák sírjánál a Last Post ünnepségén, a település Menenpoort (Menin kapu) részén. Itt 1928 óta (kivéve 1940–1944 között), minden este nyolc órakor rövid katonai tiszteletadást tartanak, melyet a helyi egyesület szervez, a megemlékezésen rendszeresen részt vesznek a Belgiumba látogató hivatalosságok is.

KILENC RÉGÉSZETI PARK

Albánia második legnépesebb városa az Adriai-tenger partján fekvő Durrës. Jelentős tengeri kikötő és üdülőhely, lenyomata az ország történelmének. A várost Kr. e. VII. században görög telepések alapították. Kr. e. III. században a Római Birodalom része lett, innen indult keletre, Thesszaloniké és Konstantinápoly felé a Via Egnatia. A kereszténység korán megjelent a városban, 58-ban alapították meg a dyrrachiumi püspökséget, amely később érseki rangra emelkedett. A birodalom kettéosztását követően bizánci fennhatóság alá kerülve kötötte össze a térséget Nyugat-Európával. Az V. században erős földrengés rázta meg a vidéket, az újjáépítés során magas, védelmi rendszer létesült, melynek falai ma is állnak. A X. században bolgár, majd többször bizánci – időlegesen szicíliai – uralom alá került. A Velencei Köztársaság, majd az Anjouház egyaránt igyekezett kiterjeszteni hatalmát a területre. A XIII. századi újabb földrengést követően az utóbbiak építették újjá. 1501-ben oszmán kézre került, s jelentősége a XIX. századra jelentősen csökkent. Az albán nemzeti felszabadítási mozgalomban, amely a több évszázados török uralom ellen folyt, 1878–1881 között a város lakói is részt vettek. 1912-ben itt tűzték ki először az albán zászlót, 1913-ban Durrës lett hivatalosan Albánia fő-

városa. XX. századi történelmében egymást követte az olasz, osztrák–magyar, olasz, német megszállás, újabb földrengés (1926), háborús pusztítás. A második világháborút követően Enver Hodzsa újjáépíttette a várost, nehézipari létesítményeket telepített ide, és kibővítette a kikötőt. Jelenleg itt is, csakúgy, mint az ország egész területén, rengeteg építkezés indult, a privatizációs folyamatok következtében minden talpalatnyi helyre építkeznek, az épületek nemcsak nem illeszkednek egymáshoz, de ráadásul jelentős részük befejezetlen.

A város homokos tengerpartja mellett legnagyobb látványossága a II. századra datálható római amfiteátrum, melyre a XX. században találtak rá, véletlenül, pinceásás közben. A terepi adottságok kihasználásával épült amfiteátrum területén részleges feltárás zajlott, ennek során a nézőtér nagy részét megkutatták, azonban az ülések kőborítását szét-hordták. A nézőtér alatt freskódíszes részletek, mozaikos kápolna került elő. Az ASA, az albán örökségvédelmi intézmény a területen álló két, kisebb épület kisajátítását kezdeményezte. Lebontásuk után jelentős feltárás kezdődhet.

Az 1950-es években létesült, s az 1980-as esztendőkből fölépült Régészeti Múzeum régészeti korszakokat bemutató kiállításai közül a földszinten látható prehistorikus, görög és római részek készültek el, a hellenizmus és későbbi periódusok emlékanyagának egy szinten feljebb tervezett bemutatására csak ezután kerül sor. A korábbi épületből több műtárgyat elloptak, egy részüket az állam visszaszerezte, ezek a jelenlegi kiállítást gazdagítják. A múzeum kertjében látható a feltárások során előkerült emlékek lapidáriuma. Albánia kilenc régészeti parkjai közül talán a legjelentősebb az Apollonia romjait bemutató. A Fiertől tizenkét kilométerre fekvő település az ókori Illyria jelentős városa volt,

görög telepesek alapították a Kr. e. VII. században. A római időkben Apollón isten egyik kultuszhelye volt. A két négyzetkilométernyi területű régészeti lelőhelyegyüttes a mediterrán történelmi tájkép meghatározó szegmense. Az ezerhektárnyi régészeti parkban a részlegesen feltárt antik épületegyüttesek mellett a középkori, bizánci stílusban, a XIII–XIV. századi Monastery of St. Mary látható, 1220 körül épült kereszt formájú templomával, XIV. századi freskómaradványaival, és körülötte a monostoregyüttesel. A park területén és környezetében további lelőhelyek ismertek, köztük az illír halok (temető), melyek területén jelentős feltárások zajlottak. A város sorsát egy földrengés hosszú időre meghatározta, az ókor végére csaknem teljesen elnéptelenedett. Az első jelentősebb feltárássra 1861-ben került sor, Léon Heuzey francia

Durres, római kori amfiteátrum (II. század), a nézőtér alatti freskódíszes kápolna

Fotó: Wollák Katalin

régész készítette el Apollonia első térképét. A színház és a könyvtár épületét a második világháború előtt tárták fel. A rendszerváltást követően a leletek egy része eltűnt, a kőanyagot elhordták építőanyagként. A parkban dolgozó régész bemutatta a hazai és nemzetközi (főként francia, illetve olasz) teamek feltárásainak eredményeit.

A magaslati helysínről körültekintve láthatók a szocializmus alatt állított kerek betonbunkerek vonalai, melyek két védelmi vonalban épültek ki a tengerparton, illetve az ország belsejében. A megépült és soha nem használt bunkerek számát háromszázezerre teszik. ■

SÜMEGI VÁR

– észrevételek, tapasztalatok

2011. július 29-én ünnepélyesen lezárult az Új Magyarország Fejlesztési Terv Közép-Dunántúli Operatív Program „A SÜMEGI VÁR INTEGRÁLT TURISZTIKAI MEGÚJÍTÁSA” (KDOP-2.1.1./B-2F-2009–0006) pályázat. BÁR NYILVÁNVALÓAN LESZNEK MÉG UTÓMUNKÁLATOK, A VÁR HELYREÁLLÍTÁS-TÖR-TÉNÉTÉNEK EGY ÚJABB, NAGYOBB FEJEZETE ÉR VÉGET. ÍGY ELJÖTT AZ IDŐ, HOGY MIKÖZBEN ELISMERJÜK A RÉSZTVEVŐK ERŐFESZÍTÉSEIT ÉS SOKSZOR IGEN SZOROS HATÁRIDŐKHÖZ KÖTÖTT MUNKÁJÁT, LEVONJUK A SZÜKSÉGES TANULSÁGOKAT IS.

KOPPÁNY ANDRÁS – HÉCZEY-MARKÓ ÁGNES

A sümegi vár régészeti feltárását 1957–1963 között Kozák Károly végezte el, a feltárással párhuzamosan meginduló helyreállítási munkákat Koppány Tibor építészmérnök tervezte, mindketten az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség munkatársaiként. A régészeti feltárást és a tervezést 1963-ban az OMF akkori vezetése leállította, így a vár területének egyes részein sem a teljes feltárás, sem a helyreállítás nem történhetett meg. A Kozák Károly által készített kutatási dokumentációk összefoglalják a leglényegesebb régészeti megfigyeléseket, és néhány mondatban kitérnek a falakon is feltárt jelenségekre. A kutatási dokumentációnál sokkal részletesebben rögzítik a falakon megfigyelhető jelenségeket Koppány Tibor felmérései. Részletes falkutatás azonban nem volt a várban, hiszen a hatvanas évek legelején, mint kutatási módszer az még ismeretlen volt. Az 1963-as helyreállítást követő évtizedekben több helyen történt építészeti beavatkozás a várban, amelyek egyrészt az adott falszakaszok állagmegóvását szolgálták, másrészt funkcionális kiegészítéseként a hasznosítható teret bővítették.

Mindezek ismeretében és a rendelkezésünkre álló dokumentációk, fo-

tók és rajzgyűjtemények áttekintése után, Sümeg Város Önkormányzatának felkérésére, valamint a pályázatot készítő és bonyolító Deák Ügyvédi Iroda munkatársaival folyamatosan konzultálva készítettük el a

**„műemlék épületeket érintő pályázatok esetén a régi épületek kutatásával foglalkozó szakembereket már az előkészítési fázisban, a program kidolgozása-
kor be kell vonni”**

2009-ben meginduló munkákhoz első kutatási tervünket. A tervezetben sorra vettük a vár mindazon részeit, ahol még régészeti feltárássra van szükség, és leírtuk a vár teljes falkutatásának ütemezését. Rövidesen kiderült azonban, hogy a pályázati program már elkészült, és teteleibe a mi szakmai megközelítésen alapuló elképzelésünk a maga teljességében nem fér bele. Az is világossá vált, hogy a program készítői általánosságban ugyan foglalkoztak a kutatással, mint elvégzendő feladat-

tal, de részletesen nem gondolták át, s nem határozták meg, hogy a felújítást megelőzően a vár mely részein szükséges a régészeti feltárás és/vagy falkutatás.

Megnehezítette a munkánkat, hogy a vár helyreállításának tervezése részben megelőzte a kutatást, és a tervezői munkában több koncepció és vezető tervező-váltás is bekövetkezett. Így a 2009 nyarán meginduló régészeti feltárás, az akkori tervezői elképzeléseknek megfelelően a vár egyes, Kozák Károly által részletesen nem kutatott részét: a keleti falszoros és a belső vár előtti sziklaárkot érintette. Csak az ásatás befejezése után vált nyilvánvalóvá, hogy a vár északi falszorosában is szükség lesz feltárássra, ezt azonban a törvényi háttér 2010-es megváltozása miatt már a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum munkatársai végezték el 2011-ben. 2009 őszén megkezdtük a vár – eddig még senki által el nem végzett, és ezért általunk kiemelten fontosnak tartott – részletes falkutatását. Ennek során többnyire a már egyszer helyreállított, majd sok helyütt ismét romossá vált falszakaszokon megmaradt jelenségeket a hatvanas évek fotóival, felméréseivel és az építészeti felmérés manuáléival összevetve tudtuk elemezni.

Falkutató munkánkat nehezítette, hogy a tervezés és a lassan meginduló kivitelezés, valamint a vár üzemeltetése – a látogatók folyamatos fogadása – nem tette lehetővé a kutatás szisztematikus elvégzését. Az építéstörténeti részletek megfigyelését hosszasan gátolta az is, hogy sok helyütt a már igen rossz állapotú egykori védőtetők és egyéb ideiglenes építmények takarták a kutatók számára a kutatandó falsíkokat, melyeket csak a turistaszézon elmúltával bontottak el. Így a helyreállításhoz alapként szolgáló kutatás csak szaggatottan tudta az új eredményeket átadni a tervezéshez. A falkutatást végül csak a kivitelezés közben, 2010 végére tudtuk befejezni. A kutatás eredményeinek tudományos feldolgozását megkezdtük, két rövid összefoglalóban eredményeiket ismertettük¹, jelenleg folyamatban van egy hosszabb tanulmányunk megjelenése. Kutatóként rendszeresen részt véve tervtanácsokon, konzultációkon és helyszíni szemléken, valamint a fentebb leírtak alapján úgy véljük, hogy műemlék épületeket érintő pályázatok esetén a régi épületek kutatásával foglalkozó szakembereket már

az előkészítési fázisban, a program kidolgozásakor be kell vonni. Gondot kell fordítani a munkálatok összehangolására is, ami szintén szakembert kíván. Ellenkező esetben a pályázat lebonyolítása nehézkesé, esetenként kaotikussá válik, és végül minden résztvevőtől nagyobb erőfeszítést igényel, mintha egy profin szervezett folyamat részesei lennének. Fontos tényezőnek tekintjük a pályázat által meghatározott rendelkezésre álló idő jobb kihasználását. A hatvanas évek helyreállítási folyamatában nagyon jól nyomon követhető, hogy az akkori összehangolt munkák és a feltáruló épületrészekről való szakmai együttgondolkodás lehetősége, illetve a tervezés következetes és évről évre történt megfontolt átgondolása miként segítette a megvalósuló helyreállítást. Meggyőződésünk, hogy a jelen pályázat keretei is lehetővé tették volna a hasonló, átgondoltabb, nyugodtabb ütemű munkát.

A sümegi vár 2011 nyarára jelentős mértékben megújult, kiállító terei bővültek. Egyes épületrészei tömegükben is – modern építészeti eszközök felhasználásával – megjeleni-

A vár látképe

Fotó: Héczey-Markó Ágnes

tik az egykori vár arányait. Az omladozó falak megóvása megtörtént, a remélhetően mihamarabb elkészülő kiállítások bepillantást engednek majd egy középkori és kora újkorai vár életén keresztül a magyar történelem korszakaiba. Mégis a kutatók – akiknek megadatott, hogy az lehet a szakmájuk, ami a szenvedélyük, és akik minden nehézség ellenére élvezték és megtisztelésnek tekintették, hogy a várat kutathatták – nem tudnak szabadulni attól a gondolattól, hogy a sümegi vár integrált turisztikai megújítására elnyert összegből, ekkora erőfeszítéssel nem lehetett volna-e még ennél is jobbat kihozni? ■

FORRÁS

¹ Koppány András – Markó Ágnes Sarolta: Sümegi vár. In: *Castrum* 2010/1. Budapest, 2010. III., valamint Koppány András – Markó Ágnes Sarolta: Sümegi vár. In: *Régészeti kutatások Magyarországon* 2009 Budapest, 2010. 341-342.

ELEKTRONIKUS KÖZSZOLGÁLTATÁSOK

Augusztusban lezárult „A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal közszolgáltatásainak elektronizálása, informatikai rendszerének fejlesztése” című, uniós támogatás keretében megvalósuló fejlesztés (EKOP-1.A.1-08/B-2009-0009), amelynek eredményeként tizenkilenc, a nyilvántartással, a műtárgyakkal és a lapnyilvántartással összefüggő ügytípusban válik lehetségessé az e-ügyintézés és az elektronikus szolgáltatás.

Ily módon sor kerülhet az eljárások elektronikus, részben automatizált lefolytatására, ügyfél és hivatal közötti kétirányú adatkapcsolattal. Növekszik az ügyintézés hatékonysága, csökken az ügykezelői időráfordítás.

Bevezetésre kerül a térinformatika alapú nyilvántartási szakrendszer, valamint megvalósul az iratkezelő rendszer és a hivatali szakrendszerek kormányzati interoperabilitás követelményeinek eleget tevő integrációja. Az integrált informatikai rendszer az ügyintézés teljes folyamatát – a kérelem kitöltése az Általános Nyomtatványtervezővel, beküldése a hivatali kapun keresztül, az érdemi döntés elkészítése – elektronikusan támogatja.

A műtárgyakkal kapcsolatban kilenc ügytípus tizenhét nyomtatványa érhető el elektronikusan. A kilenc ügytípusból kettő a nyilvántartással függ össze. Ezek: a műtárgy-nyilvántartást érintő egyedi és csoportos adatszolgáltatás, valamint műtárgy-nyilvántartást érintő Hatósági Bizonyítvány kiállítása. A további hét, a műtárgyakkal összefüggő ügytípus: védetté nyilvánítás, a védetség megszüntetése, restaurálási engedélyezés, műtárgy ideiglenes és végleges közgyűjteményi elhelyezés, műtárgy helyszíni ellenőrzés/szemle, a védett műtárgy nyilvántartásba vétele és a védett műtárgy hozzáférhetővé tétele.

A térinformatika egyetlen rendszerbe integrálja a térbeli és a leíró információkat, ezzel alkalmas keretet biztosít az adatok gyors kezeléséhez. A hatályos földmérési alaptérkép, a topográfiai térképek, ortofotók, valamint egyéb térbeli adatok részleges vagy teljes digitális formába alakításával a térinformatikai módszerek lehetőséget nyújtanak a topográfiai ismeretek újszerű és célorientált elemzésére, megjelenítésére, továbbá az adatváltozások rugalmas, nyomon követhető rögzítésére. Az adatbázis hatékonyan bővíthető az örökségvédelem szakterületeinek módszereivel és technikáival is. Más adatbázisokkal összekapcsolva új, komplex adatbázisok létrehozására is alkalmas.

Műemlék illetve régészeti lelőhelyek hatósági nyilvántartását érintő egyedi vagy csoportos adatszolgáltatás kiállítása és Hatósági Bizonyítvány kiállítása, valamint a nyilvántartásba bejegyzés (adatfelvétel, adatmódosítás, adattörlés) ügytípusokhoz kapcsolódóan tizenkét nyomtatvány áll elektronikusan rendelkezésre. Az újonnan megalakult Kormányhivatalok Kulturális Örökségvédelmi Irodáinak hatósági munkáját speciálisan, céljaira kidolgozott és egyszerűsített adatszolgáltatás segíti.

Az időszaki lap nyilvántartásba vétele, az időszaki lap adataiban bekövetkezett változás nyilvántartásba vétele, valamint az időszaki lap megszűnése illetve szüneteltetése ügytípusokhoz kapcsolódóan három nyomtatvány érhető el az ügyfelek számára.

A KÖH honlapjáról (www.koh.hu) letölthető és az általános nyomtatványkitöltővel kitölthető nyomtatványok az Ügyfélkapun (www.magyarorszag.hu) küldhetőek be a Hivatalhoz.

KÖNYVESPOLC

FELVIDÉK

VÁRAK MADÁRTÁVLATTÓL

Dénes József, Jászai Balázs, László János vezet el képből és történelmi leírásban a Kárpátok hegyvonulatában, a Felföld, mai szóval a Felvidék középkori, hegyromokon magasodó romantikus váromjaihoz, megmaradt, mára új, sokszor múzeumi funkciót kapott váraihoz. Madártávlattól, különleges légifelvételek segítségével pillanthatunk végig a vadregényes tájban emelkedő, harmincöt váron Apponytól Füleken, Krasznahorkán, Lublón át Zólyomig.

BESZÉLNEK A FALAK...

Amikor az Európa Tanács átvette a kezdeményező franciáktól az ötletet, hogy legyen az évnek olyan kijelölt napja, amikor be lehet „kukucskálni” olyan épületekbe is, ahova nem mindennapos a bejárás, senki nem gondolta volna, milyen széles körű mozgalommá válik az épületlátogató hétvége. Mára már Európa minden országában megrendezik szeptember folyamán az épített örökség ünnepét, és Magyarországon is egyre nagyobb tömegek indulnak útra a Kulturális Örökség Napjain, szeptember harmadik hétfőjén.

Az esemény lényege, hogy zászló jelölje az épület homlokzatát, legyen az épületben szakavatott vezetés, hogy ne csupán a hétköznapi helyeket járhassa be a látogató, és ami fontos szempont, mindez ingyenesen.

Ha létezik ma Magyarországon környezettudatos gondolkodás, hasonlóan szeretnének elterjeszteni az „örökség-tudatos” magatartás szabályait. Erre kínálgatik jó alkalom a Kulturális Örökség Napjain.

Emellett cél az épületek szépségének megismertetése, az építési korszakok jellegzetességeinek bemutatása, egy-egy nagyszabású építész életművének körbejárása. Nem feledkezünk meg a kortárs építészetéről sem, mert kiváló alkalom nyílik a most alkotó építészeknek arra, hogy a „Magyarázom a házam” elnevezésű program keretében értelmezzék a maguk tervezte épületet.

Ezen a két napon bőven akad jó példa, és persze rossz

Szeptember 16-án a megnyitó színhelye a székesfehérvári Heimer-Font-Caraffa-ház

is. Mindkettőt ismernie kell annak, aki érti és szereti az építészetet.

A program egyik sikeres hozadéka a kulturális sétaútvo-nalak kialakulása. Olyan helyeket is érint, amelyek kissé távolabb vannak az ismert látványosságoktól, és sokat segít a településeknek önmaguk megismerésében és meghatározásában is.

Élmény végigolvasni az országos programfüzet vagy a honlap településjegyzékét, mert ki-ki ráismerhet szülő-földje, gyermekora színhelyére, és nincs is szebb annál, ha évek múlva visszatérünk oda.

Szeptember harmadik hétfőjére sokszor egybeesik nagyobb évfordulókkal, helyi ünnepekkel, családi, iskolai találkozók, ezek mind színesítik a kétnapos eseményt.

Kertész Margit

KERTÖRÖKSÉGÜNK
Történeti kertek Magyarországon

KERTÖRÖKSÉGÜNK

TÖRTÉNETI KERTEK MAGYARORSZÁGON

„A kert évezredek óta az elveszett paradicsom illúzióját adja az embernek” – indítja a kötetet Szikra Éva, hogy felhívja a figyelmet a történeti kertek rejtette kulturális és természeti örökségi értékekre. Azokra a hol természeti, hol kertépítészeti, hol műemléki kincsekre, amelyek a kastélyokat, palotákat, kúriákat, kolostorokat körülvevő parkokban, ligetekben lehetők föl vagy tán csak a történeti források, komoly kutatások nyomán fedezhetők föl. Könnyen pusztuló, sérülékeny értékek, amelyek a múlttól, korokról, korszakokról, s persze emberekről – alkotókról és a műalkotások élvezőiről – mesélnek. Bemutatja a kötet a kertkultúra korszakait a honfoglalás előtti időtől napjainkig, majd százötven kertet vesz sorra területi egységekként csoportosítva, Szikra Éva, Remeczki Rita, Farkas Ágota leírásait fényképek, légifotók, archív ábrázolások, térképek teszik élményszerűvé.

Mezőkövesd, Matyó örökség

Budapest, Barabás villa

Székesfehérvár, Hiemer-Font-Caraffa épületegyüttes

Budapest, MÁV Nosztalgia Kft., Élményvonat

Kulturális Örökség Napjai

MAGYARORSZÁG

2011. szeptember 17-18.

INGYENES ÉPÜLETLÁTOGATÓ HÉTVÉGE | WWW.ORKSEGNAPOK.HU